

UDK 323.1 (497.5) »1901/1902«
949.75 »1901/1902«
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 22. XII. 1995.

Nacionalna ideologija listova *Obzor* i *Srbobran* (1901.-1902. godine)

NATALIJA RUMENJAK

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U ovom se radu razmatraju nacionalne ideologije kao ključ za razumijevanje konfliktnih hrvatsko-srpskih odnosa u početku XX. stoljeća u Hrvatskoj. Proučavano je razdoblje obilježeno vrhuncem hrvatsko-srpskog sukoba, čija gradacija započinje još 60-ih godina XIX. stoljeća, a svršava »novinskim ratom« i rujanskim demonstracijama 1902. godine u Zagrebu. Komparativno se analiziraju ideološki sustavi dvaju tada najutjecajnijih i bitno suprotstavljenih oporbenih listova - hrvatskoga *Obzora* i srpskoga *Srbobrana*. Glavni je aspekt ideologije kojim se najvećim dijelom bavi ovaj rad pitanje određenja identiteta vlastite nacionalne, tj. narodne zajednice u navedenim listovima. Ideološke elemente koji su implicirali isključivost i sukobe autorica izvodi iz definicija *Obzora* i *Srbobrana*, koje nastaju kao rezultat specifičnog načina određivanja vrijednosti vlastitog identiteta. Interpretirajući izvore, autorica zaključuje da su načini određivanja nacionalnog identiteta esencijalna izvorišta većine hrvatsko-srpskih (srpsko-hrvatskih) sukoba u Hrvatskoj, ali i izvan nje. Analiza ideoloških elemenata *Srbobranovih* definicija otkriva da je *Srbobranovo* zamišljanje i vrednovanje identiteta srpske zajednice u bitnom odklonu od njezina realnog statusa u Hrvatskoj. Iako su Srbi samo dosta brojna narodna manjina u Hrvatskoj, *Srbobran* vehementno zahtijeva da budu službeno priznati kao nacija potpuno ravnopravna hrvatskoj, čak i na međunarodnom planu, tj. u odnosu prema Ugarskoj. Ovakvi zahtjevi, kao i sustavno proglašavanje određenih dijelova Hrvatske na kojima je živjelo srpsko stanovništvo u većem broju »srpskim zemljama«, implicirali su u *Srbobranovoj* ideologiji težnju za posebnom srpskom državnošću unutar Hrvatske. I ovo istraživanje je, poput većine prijašnjih, pokazalo da su upravo različite državno-teritorijalne koncepcije u pogledu Hrvatske, te osobito Bosne i Hercegovine, bitno antagonirale hrvatsku i srpsku nacionalnu ideologiju.

Uvod

Baveći se općom problematikom hrvatsko-srpskih odnosa u Hrvatskoj na prijelazu XIX. u XX. stoljeće, gledano s širega civilizacijskog, socijalnog, gospo-

darskog i kulturnog aspekta, pa dakako i s motrišta međusobno različitih nacionalnih ideologija, u ovom kraćem radu razmotrit ćemo samo jedan uži dio te problematike. Dosadašnja je historiografija međusobno suprotstavljene nacionalne ideologije stavila u red bitnih uzroka snažnih hrvatsko-srpskih sukobljavanja početkom XX. stoljeća u Hrvatskoj, ponajviše stoga jer su, kako to ocjenjuje velik broj povjesničara,¹ ideološke razlike bile nepremostive. Ovdje želimo razmotriti upravo ta različita ideološka izvorišta na hrvatskoj i srpskoj strani jer još uvijek nema njihove sustavne komparativne analize u rečenom razdoblju. A bez toga nije moguće u potpunosti razumjeti dramatična zbivanja u hrvatsko-srpskim odnosima početkom XX. stoljeća u Hrvatskoj.

U to vrijeme u banskoj Hrvatskoj vodeću ulogu u procesu hrvatske nacionalne homogenizacije ima koalirana građanska oporba okupljena oko lista *Obzor*. Tradicionalno, *Obzorje* bio list tzv. narodnjačke provenijencije, tj. glasilo Neodvinske narodne stranke koja je nastala 1880. godine, odvajanjem liberalnog opozicijskog dijela Narodne stranke u zasebnu političku stranku.² No, početkom XX. stoljeća u *Obzoru* je prisutna i jedna komponenta pravaške ideologije - ideologija tzv. domovinaša³ koji su od 1897. godine u izbornoj koaliciji s obzorašima. Ta se koalicija fuzionirala u Hrvatsku opoziciju 1902. godine,⁴ dakle upravo u razdoblju u kojem ćemo istraživati list *Obzor*. Zbog velikog utjecaja koji je list *Obzor* imao u hrvatskoj političkoj javnosti,⁵ kao i pluralizma narodnjačkih i pravaških ideja koji nalazimo u njemu u početku XX. stoljeća, odabrali smo ga kao jedan od glavnih izvora u našem istraživanju dominantnih hrvatskih ideoloških sustava u promatra-

¹ Većina povjesničara slaže se u ocjeni daje hrvatsko-srpski sukob zbog pitanja pripadnosti Bosne i Hercegovine zapravo doveo do krajnosti dvije nacionalne ideologije, jer toje u svojoj biti sukob hrvatske i srpske državno-pravne koncepcije koje u svojim ekstremnim iskazima jedna drugu isključuju: Jaroslav Šidak, Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji, Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća, Zagreb, 1973, str. 30; Vasa Čubrilović, Istorija političke misli u Srbiji XIX. veka, Beograd, 1958, str. 175-177; Mirjana Gross, Povijest pravaške ideologije, Zagreb, 1973, str. 5-6, 103-104, 135, 202; Rene Lovrenčić, Geneza politike »novog kursa«, Zagreb, 1972, str. 15, 96, 97, 147; Ivo Banac, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Zagreb, 1988, str. 96; Mato Artuković, Ideologija srpsko-hrvatskih sporova, Zagreb, 1991, str. 171, 215-216, 222, 252-253; Drago Roksandić, Srbi u Hrvatskoj, Zagreb, 1991, str. 101, 104, 106; Nasuprot ovakvim shvaćanjima usamljeno je shvaćanje V. Bogdanova da ideološki sukob nije bio bitni uzrok hrvatsko-srpskih sporova: Vaso Bogdanov, Začeci nesporazuma između Hrvata i Srba, Živa prošlost, Zagreb, 1957, str. 9-18.

² Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, Povijest hrvatskog naroda 1860-1914, Zagreb, 1968, str. 98-99; Mirjana Gross/Agneza Szabo, Prema Hrvatskome građanskom društvu, Zagreb, 1992, str. 511-513.

³ Godine 1895. nastao je raskol Stranke prava na domovinaše, okupljene oko lista *Hrvatska domovina*, i Čistu stranku prava vođenu Josipom Frankom: M. Gross, n. dj. pod br. 1, str. 263-266.

⁴ M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 67-68; J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, n. dj. pod br. 2, str. 153-154.

⁵ O tome vidi opširnije u: Josip Horvat, Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939, Zagreb, 1962, str. 206, 255, 270, 272.

nom razdoblju. Ovo bi istraživanje zasigurno bilo zaokružnije i sveobuhvatnije kada bismo komparativno istražili još jedan pravaški ideološki sustav koji je u to vrijeme imao ne manje važnu ulogu u oblikovanju hrvatsko-srpskih odnosa u Hrvatskoj. Dakako, riječ je o *ideologiji Hrvatskogprava*, glasila Čiste stranke prava pod vodstvom Josipa Franka. Na taj bi se način komparativno obradile tri najznačajnije hrvatske oporbene građanske stranke. No, to ostaje zadaća za neka opsežnija istraživanja u budućnosti.

Među srpskim građanskim strankama u Hrvatskoj s početka XX. stoljeća vodeću ulogu u procesu homogenizacije Srba ima oporbena Srpska samostalna stranka i njeno glasilo *Srbobran*. Taj će list snažnom nacionalnom propagandom, u prvom redu na gospodarskom planu, prvi put u povijesti Srba u Hrvatskoj započeti njihovu intenzivnu homogenizaciju izvan čvrstog okvira srpske crkveno-školske autonomije, i to na čitavom prostoru Habsburške monarhije.⁶ Uz list *Obzor*, *Srbobran* će također biti glavni izvor istraživanja u našem radu. Kako se ovdje nećemo baviti poviješću samih listova, željeli bismo u uvodu dati samo osnovne naznake⁷ za bolji uvid u genezu *Obzora* i *Srbobrana* do razdoblja kojim će se ovaj rad baviti.

List čfeornastao je iz Pozora, tj. *Zatočnika* i *Branika* 1871. godine, kada je dobio svoj novi naziv započevši ponovno izlaziti u Zagrebu. Godine 1880. list je napokon postao glasilo novoosnovane Neodvisne narodne stranke. *Obzor* je okupljao tadašnje ponajbolje hrvatske intelektualce i malobrojan sloj imućnijega domaćega građanstva. Socijalna struktura stranke te visok stupanj naobrazbe obzoraša odrazit će se u akademskom tonu pisanja lista, te u zanemarivanju ekonomskih potreba nižih, populacijski brojnijih društvenih slojeva. Ipak, *Obzor* je do kraja XIX. stoljeća postao najistaknutiji list u Hrvatskoj usprkos tome što je prenaplašteno bio orijentiran na političko, društveno i kulturno područje.⁸

Srbobran je mnogo mlađi od *Obzora*, jednostavnijeg, izravnijeg, agresivnijeg stila pisanja, koji je od samog početka usmjeravao njegov pokretač i vlasnik Pavle Jovanović. Započevši izlaziti 1884. godine u Zagrebu, *Srbobran* je, zahvaljujući u prvom redu istoimenom godišnjem kalendaru, uspio uveliko utjecati i na šire slojeve srpskoga stanovništva.⁹ Zbog nedostatka značajnijih srpskih intelektualaca koji bi mogli pratiti kulturna zbivanja, list se od samog početka orijentirao, sasvim suprotno *Obzoru*, na ekonomske probleme.¹⁰ Dok je jedan od temeljnih elemenata obzoraštva zalaganje za hrvatsko-srpsku suradnju,¹¹ poglavito na kultu-

⁶ O gospodarskoj homogenizaciji Srba koju je provodio *Srbobran* vidi: M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 50-55.

⁷ O tome vidi opširnije u: J. Horvat, n. dj. pod br. 5, str. 199-305; M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 12-35.

⁸ Isto kao pod br. 5; J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Sepić, n. dj. pod br. 2, str. 131

⁹ M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 55.

¹⁰ Isto, str. 29-30.

¹¹ Postoje različita mišljenja u historiografiji o karakteru obzoraškog zalaganja za hrvatsko-srpsku suradnju. Tako R. Lovrenčić smatra da obzoraši nisu bili »posve dosljedni pobor-

rnom planu, odvjetnici, svećenici i posjednici oko *Srbobrana* nisu ni pomišljali na hrvatsko-srpsku slogu, smatrajući je gotovo neprirodnom.¹²

Zbog manjeg opsega ovog rada ovdje ćemo pokušati analizirati sadržaj i prikazati funkcije samo dijela složene strukture ideoloških sustava tih dvaju listova. To će biti pitanje određenja vlastitoga nacionalnoga identiteta unutar zagrebačkih listova *Obzor* i *Srbobran* u razdoblju 1901.-1902. godine. Koji sve elementi određuju identitet, što im je slično i što ih razlikuje u pisanju tih dvaju listova, koji socijalni interesi te zacrtani nacionalni ciljevi to uvjetuju - neka su od temeljnih istraživačkih pitanja na koja će pokušati odgovoriti ovaj rad.

Najavljena istraživačka pitanja pokušat ćemo obraditi metodom komparativne analize pisanja dvaju spomenutih stranačkih glasila u navedenom razdoblju. To se razdoblje upravo poklapa s intenziviranjem i hrvatskih i srpskih nacionalno-integracijskih procesa, a samim tim i nacionalne propagande koja ih prati. Stoga se naš odabir ovog omanjega vremenskog segmenta temelji na pretpostavci da će stranačko novinstvo s početka XX. stoljeća - razdoblja koje je u sebi fokusiralo sva hrvatsko-srpska sukobljavanja prethodnog stoljeća¹³ biti plodno iz-

nici« te suradnje, već su od 90-ih g. prošlog stoljeća samo formalno priznavali gledišta Josipa Jurja Strossmavera i Franje Račkog o odnosima Hrvata i Srba: R. Lovrenčić, n. dj. pod br. 1, str. 45 i 51; J. Šidak smatra daje i u 90- im g. Neodvisna narodna stranka »dosljedno« bila na pozicijama Strossmaverova jugoslavenstva, tj. hrvatsko-srpske suradnje: J. Šidak, Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji, n. dj. pod br. 1, str. 34; M. Artuković upozorava da neodvišnjaci nisu napustili svoju južnoslavensku orijentaciju, dakle, ni ideju hrvatsko-srpske suradnje kao sastavnog dijela južnoslavenske ideje, nego da suradnja sa srpskim samostalcima nije moguća pod pritiskom Kluenova režima u Hrvatskoj: M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 63.

¹² Već se prethodnik *Srbobrana*, *Srpski glas* vrlo eksplicitno izrazio o svom viđenju hrvatsko-srpskih odnosa ustvrdivši da se »ljuto vara« onaj tko pomišlja na hrvatsko-srpsku slogu. *Srpski glas* je prvo srpsko stranačko glasilo u banskoj Hrvatskoj, a pokrenuo gaje Milan Dordević, bivši urednik novosadske *Zastave*. Kao glasilo novostvorene Srpske samostalne stranke list je izlazio u Srijemu, tj. Rumi do kraja 1883. godine: M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 13-14; Ni *Srbobranovo* viđenje hrvatsko-srpskih odnosa posebno od 90-ih god. XIX. stoljeća, nije bilo puno drukčije od njegova prethodnika. Sve će se to odraziti u oštrim polemikama hrvatskog i srpskog tiska, uz iznimku kratkotrajnog zastoja 1897. godine zbog suradnje opozicije na izborima. Istovjetno shvaćanje hrvatsko srpskih odnosa bio je i glavni razlog snažne vezanosti Srpske samostalne stranke uz vojvodanske radikale Jaše Tomića okupljene oko lista *Zastava*, iako su im tamošnji liberali oko *Branika* bili po socijalno-ekonomskoj strukturi puno sličniji. Samostalce su većinom sačinjavali odvjetnici, svećenici i posjednici, svakako imućniji slojevi od vojvodanskih radikala: isto, str. 55.

¹³ D. Roksandić upozorava da se u drugoj polovini XIX. stoljeća oblikuju »sve rasprave o etnogenezi Srba i Hrvata, o državnim tradicijama i prostorimajednih i drugih, o jeziku jednih i drugih, o kulturnim sferama itd.« i to kao rezultat »egoizma procesa nacionalnih integracija«: D. Roksandić, n. dj. pod br. 1, str. 93-94. Ovo zaoštavanje hrvatsko-srpskih odnosa u Hrvatskoj od šezdesetih godina dalje, u prvom redu uzrokovano je različitim nacionalnim interesima u teritorijalno-političkom smislu. Početkom šezdesetih godina sukob se javlja zbog pitanja pripadnosti Srijema, koji je nakon ukidanja Srpske Vojvodine ponovno bio vraćen Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj: J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, n. dj. pod br. 2, str. 19; U Dalmaciji, na Saboru 1877. godine, Srbi se uz vladu i autonomaše javno

vorište za proučavanje tadašnjih hrvatskih i srpskih nacionalnih ideologija, osobito onih elemenata koji su implicirali nacionalnu isključivost i sukobe. Odabrane političke novine shvatili smo kao tvorce i pokretače, ali ujedno i glavne medije propagiranja suvremenih političkih i nacionalnih ideologija. Pri tome, na ideologiju gledamo kao na određeni svjetonazor o društvu, čovjeku i svijetu općenito, ali isto tako i kao na sustav zadanih ciljeva te sustav normi kojima te ciljeve treba ostvariti,¹⁴ a unutar složene strukture nacionalne ideologije svaki je element (ideja, određenje, cilj itd.) intencionalno raspoređen i ima određenu funkciju. Nacionalnoj ideologiji potrebni su sljedbenici, a oni se početkom XX. stoljeća najuvjerljivije pridobivaju snažnom propagandom putem stranačkih listova. No, glasila često daju samo mnoštvo indicija kojima nije uvijek lako odrediti ideološku funkciju i cilj u društvenoj stvarnosti.

Iako su se istraživači i *Obzorom* i *Srbobranom* do sada obilato koristili kao povijesnim izvorima, pa i u sklopu proučavanja hrvatsko-srpskih odnosa, ne postoji istraživanje koje bi davalo sustavnu komparativnu analizu njihovih ideologija čak ni u kraćem vremenskom razdoblju. Sustavna je analizirana samo ideologija lista *Srbobran*. Obuhvaćajući čitavo razdoblje izlaženja *Srbobrana* (1884.-1902.) tu izvrsnu analizu napravio je Mato Artuković u studiji »Ideologija srpsko-hrvatskih sporova«. Za ovaj rad ta nam je studija, uz ostalu povijesno-znanstvenu li-

izjašnjavaju protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, osporavajući valjanost hrvatskoga državnog prava na području Dubrovnika i Kotora, koji se tada nalazio u sklopu austrijske polovice Monarhije, tj. Dalmacije: R. Petrović, Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX. st, Sarajevo, 1982, vidi bilj. 218 na str. 233; Pitanje državne pripadnosti Bosne i Hercegovine nakon oslobođanja od turske vlasti pokazalo se odlučnim za daljnji razvoj hrvatsko-srpskih odnosa. Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine od strane Austro-Ugarske je kod velikog dijela srpske javnosti u Srbiji, ali i okolnim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj, doživljena kao nacionalna tragedija. Vasilije Krestić smatra da je austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine »zadat težak udarac« srpskoj državnoj ideji: isti, Politički, privredni i kulturni život u Hrvatskoj i Slavoniji, Istorija srpskog naroda, VI./1, Beograd, 1983, str. 376; V. Čubrilović pak ocjenjuje tadašnju srpsku državnu ideju kao plod konzervativnih veliko-srpskih tendencija koje će odražavati raspoloženje »velikog dijela srpskog građanstva« u 19. i 20. st.: V. Čubrilović, n. dj. pod br. 1, str. 192,195; U ondašnjem srpskom tisku okupacija Bosne i Hercegovine nazvana je povredom »životnog prava« cijelog srpskog naroda jer on jedini ima pravo raspolaganja tim pokrajinama: M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 14; S druge strane, dobar dio političke javnosti u Hrvatskoj vidio je u okupaciji tih zemalja mogućnost njihova državnog udruživanja s Hrvatskom, prema prirodnom i povijesno-državnom pravu, naravno, samo kao privremeno rješenje u okviru Austro-Ugarske: J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, n. dj. pod br. 2, str. 92-95; M. Gross/A. Szabo, n. dj. pod br. 2, str. 438-442; I. Banac, n. dj. pod br.1, str. 96; U Dalmaciji se, kao i u banskoj Hrvatskoj, do tada jedinstveni narodni pokret na ovom pitanju definitivno podvojio na zasebne stranke - hrvatsku i srpsku. Karakteristično je da ni u Hrvatskoj ni u Dalmaciji među Hrvatima nema jedinstvenoga gledišta o Bosni i Hercegovini, dok je ono kod Srba svugdje istovjetno - protiv se njihovoj okupaciji i smatraju ih u potpunosti srpskim zemljama koje treba zajedno s ostalim područjima gdje žive Srbi (izvan Srbije) sjediniti s maticom Srbijom. Srpski političari u Dalmaciji zastupali su taj stav preko novosadske *Zastave* i *Glasa Crnogorca* jer to nisu mogli u *Narodnom listu*: R. Petrović, n. dj. pod br. 13, str. 296.

¹⁴ M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 2-3.

teraturu, pružila ipak najdragocjeniju pomoć.¹⁵ Prije naše analize ukratko ćemo se osvrnuti na najvažnije rezultate i ocjene dosadašnje historiografije o razvoju hrvatsko-srpskih odnosa u Hrvatskoj u početku XX. stoljeća, napose o njihovoj ideološkoj uvjetovanosti, te dati osnovni okvir zbivanja u Hrvatskoj na prijelomu stoljeća.

Mirjana Gross u »Povijesti hrvatskoga naroda g. 1860-1914« ističe nekoliko glavnih razloga sukoba većine hrvatskogaa i srpskoga građanstva potkraj XIX. i početkom XX. stoljeća. To su nepostojanje priznanja »srpske nacije u Hrvatskoj kao ravnopravne s hrvatskom« od strane hrvatske oporbe, »nacionalistička ekskluzivnost« srpske oporbe, vjerski moment, tj. čvrsta povezanost srpske nacionalne politike s pravoslavljem na jednoj strani i pojava klerikalizma unutar hrvatske oporbe na drugoj strani te, naposljetku, konkurencija sitnoga građanstva u uvjetima socijalne i gospodarske nerazvijenosti¹⁶

Rene Lovrenčić smatra da se hrvatsko-srpski sukob kao »moderni nacionalni problem pojavio i razvio za Mažuranićeva banovanja, a za Khuena se samo produbio«. Također ističe, poput M. Gross, da su glavni »akteri« u tom sukobu hrvatsko i srpsko građanstvo te naglašava daje socijalnu i gospodarsku dimenziju tog sukoba potencirao Khuen favoriziranjem srpskoga građanstva. Srpska samostalna stranka imalaje, po Lovrenčiću, »pretjerane pretenzije o što dosljednijem provođenju zasebne srpske privredne, prosvjetne i kulturne organizacije«, a o tim nacionalno-političkim težnjama Srba koalirana oporba oko *Obzora* nije zauzela »jasan stav«. Autor ističe da će otvoreni hrvatsko-srpski sukob trajati sve do 1903. godine, a u njegovu središtu bit će stari hrvatsko-srpski spor oko pripadnosti Bosne i Hercegovine.¹⁷ Koalicija je smatrala da se prema povijesno-državnom i prirodnom pravu ove dvije pokrajine koje je 1878. godine okupirala Austro-Ugarska moraju priključiti Hrvatskoj. Lovrenčić ocjenjuje kako je koalicija pri tome »operirala« s hrvatskim povijesno-državnim i prirodnim pravom kao »nepobitnim« te ističe kako je i jedno i drugo pravo s obzirom na Bosnu i Hercegovinu problematično, ali se ne upušta u dublje objašnjenje tih konstatacija.¹⁸

Veće M. Gross u opsežnoj studiji o pravaškoj ideologiji upozorila daje jedno od bitnih obilježja »frankovačkog« pravaštva potkraj XIX. i početkom XX. stoljeća »antisrpska propaganda« i negiranje postojanja srpskog naroda, kao što je i negiranje hrvatske nacije u istom razdoblju obilježavalo list *Srbobran*.¹⁹ O Frankovu »podbadaanju vala emotivnog protusrpstva« govori i Ivo Banac, a Drago Roksandić ističe daje sjačanjem »frankovačkog« pravaštva hrvatsko-srpski sukob postao intenzivan osobito u urbanim sredinama.²⁰

M. Artuković, n. dj. pod br. 1.

J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, n. dj. pod br. 2, str. 158-159.

O sporu oko pripadnosti Bosne i Hercegovine vidi bilj. br. 13.

R. Lovrenčić, n. dj. pod br. 1, str. 90-96.

M. Gross, n. dj. pod br. 1, str. 271, 276.

I. Banac, n. dj. pod br.1, str. 98; D. Roksandić, n. dj. pod br.1, str. 106.

Analizom *Srbobrana* u razdoblju 1884.-1902. godine M. Artuković potvrđuje zaključke starije historiografije o tome kako su hrvatsko-srpski odnosi najviše bili opterećeni aspektom suprotstavljenih nacionalno-državnih koncepcija. Analizirajući osim *Srbobrana* i ostale listove, autor ističe kako je »bosansko-hercegovačko pitanje« najčešće pitanje tadašnjih novinskih polemika. Na mnogim primjerima autor dokazuje da su samostalci oko *Srbobrana* osporavali bilo kakvo pravo Hrvata na Bosnu i Hercegovinu, ali i da su se protivili sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom. Artuković je najviše u historiografiji naglasio ideologiju kao izvoriste, tj. uzrok gotovo svih hrvatsko-srpskih sporova i sukoba. Autor zaključuje: »Njihovi (tj. samostalski - prim. N. R.) nazori o narodnom načelu kao državotvornom, njihovo označavanje 'srpskih zemalja' na području Trojedne Kraljevine, njihov izrazito srpski patriotizam, njihova nepreciznost u označavanju teritorija hrvatskog naroda čak i u 'dvojednici' (tj. Hrvatskoj i Slavoniji - prim. N. R.), njihovi napadi na svako spominjanje hrvatskog imena kao velikohrvatske agresije čim se ono makne iz kruga (...) iz kojega su vrlo oštrom crtom isključivali Slavoniju (sa Srijemom), Dalmaciju i Liku, pokazuje bit međusobnih sukoba samostalaca i hrvatske opozicije: radi se o različitim nacionalno-državnim koncepcijama, odnosno različitim nacionalnim ideologijama. Ove različite koncepcije izazvale su sukobe na kulturnom, ekonomskom i vjerskom području. Naime, struktura hrvatskog i srpskog društva u Hrvatskoj je slična, pa upravo ovakva diferencijacija na nacionalnoj osnovi, izražena i u konkurenciji malog srpskog i hrvatskog građanstva u jednoj nerazvijenoj sredini koja je politički i gospodarski podređena jačem faktoru i centru moći izvan Hrvatske, pokazuje da ta konkurencija nije uzrok sukoba, nego posljedica drugog faktora, odnosno različitih hrvatskih i srpskih nacionalnih ideologija, u kojima je bitna nacionalno-državna koncepcija.«²¹

Na kraju ovog uvodnog dijela valja dati još samo nekoliko naznaka za bolje razumijevanje vremena i prostora kojim će se ovaj rad baviti.

Glavni problem hrvatskoga naroda - njegova politička, državna, gospodarska i kulturna integracija u modernu hrvatsku naciju - potkraj XIX. stoljeća ostao je još uvijek neriješen. Nagodba 1868. godine²² je zadugo onemogućila teritorijalnu integraciju hrvatske nacije oduzevši tako jedan od najvažnijih preduvjeta modernizacije hrvatskoga društva. Umjetna podvojenost presjekla je prirodne, prometne i ekonomske veze između Dalmacije i njezina hrvatskoga zaleđa, dok je ekonomski vrlo značajna luka Rijeka bila izdvojena iz hrvatskoga državnoga corpusa kao zasebno tijelo. Čitav društveni, ekonomski i politički razvoj banske Hrvatske u posljednja dva desetljeća XIX. stoljeća bio je pod kontrolom mađarske vlade, što je uz još uvijek agrarni karakter Hrvatske i Dalmacije, njihovu međusobnu prometnu i željezničku izoliranost te općenito nisku razinu pismenosti i političke svijesti većine stanovništva, znatno otežavalo hrvatske nacionalno-integracijske procese, ali i homogenizaciju srpske etničke zajednice, koju je ona sama agilno provodila na ekonomskom planu. Dalmacija nije bila pod tako snažnom

²¹ M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 252-253.

²² Opširnije o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi vidi: J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, n. dj. pod br. 2, str. 38-43.

režimskom stegom Austrije, ali je bila najsiromašnija pokrajina Monarhije, bez ikakve ekonomske osnove za modernizaciju društva. Dok je u Dalmaciji nacionalna borba bila koncentrirana oko uklanjanja talijanskoga jezika kao službenog i uvođenja hrvatskoga jezika u urede i škole, u banskoj Hrvatskoj je pitanje nacionalne obrane bilo pitanje uklanjanja političkoga pritiska velikomadžara, koji su koncentrirali čitavo gospodarstvo u svojim rukama.²³ Iako su sve stranke tražile demokratske i ustavne slobode te uvođenje općeg prava glasa, u ovom razdoblju je samo dva posto sveukupnog stanovništva imalo pravo glasa. Trebat će proći još puno vremena dok i seljaštvo ne bude sudjelovalo u političkom životu zemlje.²⁴ Druga polovica 90-ih bila je i u znaku čestih šovinističkih ispada u sredinama hrvatskoga i srpskoga sitnoga građanstva, u uvjetima stalne krize domaćega obrta. Tako će određeno mrtvilo Khuenova režima u početku 90-ih, biti potkraj stoljeća oživljeno vrhuncem hrvatsko-srpskog sukoba u banskoj Hrvatskoj.

Političku javnost u Zagrebu i Hrvatskoj na samom početku stoljeća snažno će uzburkati pravi mali »novinski rat« između hrvatskoga i srpskoga tiska, koji će svršiti rujanskim demonstracijama 1902. godine u Zagrebu, te privremenim prestankom izlaženja *Srbobrana*, koji zbog svog već uobičajeno uvredljivog pisanja u odnosu na hrvatsku stranu i nije mogao izbjeći takvoj sudbini. Protusrpske rujanske demonstracije izazvat će objavljivanje vrlo uvredljivog članka Nikole Stojanovića u *Srbobranu*, koji ovaj list donosi bez ikakve ograde, a u kojem se ne negira samo postojanje hrvatske nacije nego i sama mogućnost »nastanka« hrvatskog naroda u budućnosti.²⁵ To će biti svršetak jednoga cjelovitog razdoblja u hrvatsko-srpskim odnosima u Hrvatskoj, snažno obilježenog dvadesetogodišnjim okvirom mađarizatorskoga Khuenova režima. Iako glavnina hrvatsko-srpskih sporenja svoje izvorište ima u razdoblju prije dolaska Khuena na mjesto hrvatskog bana, specifičnosti njegova mađarizatorskog režima uza sustavno zloupotrebljavanje već postojećih hrvatsko-srpskih nesuglasica, stvorile su do tada najpovoljnije globalne socijalne uvjete za snažno, otvoreno iskazivanje međusobnih hrvatsko-srpskih sukoba. Gospodarska i politička kriza u Hrvatskoj bila je dio opće krize dvojne Monarhije gdje je antagonizam postojao na razini vladajuće-potlačene nacije, ali isto tako na relaciji Beč-Pešta, dakle, između dviju vladajućih nacija, čiji je međusobni sukob, buknuvši 1903. godine, prijelomno djelovao i na hrvatsko-srpske odnose.²⁶ Taj daljnji razvoj događaja nije više predmet ovog rada. Svršetkom 1902. godine zaustavljaju se i naše analize *Obzora* i *Srbobrana*,

M. Gross, Socijalna demokracija prema nacionalnom pitanju u Hrvatskoj 1890-1902, Historijski zbornik I.-IV, 1956, str. 27.

²⁴ Isto, str. 21-22.

²⁵ *Srbobran*, br. 168,09.(22.)08.1902.g, str. 4-5, »Srbi i Hrvati«; br. 169,10.(23.)08.1902.g, str. 3, nastavak članka »Srbi i Hrvati«.

²⁶ Alan John Percival Taylor, Habsburška monarhija 1809-1918, Zagreb, 1990, str. 40-41, 241; R. Lovrenčić, n. dj. podbr. 1, str. 15; J. Sidak, M. Gross, I. Karaman, D. Sepić, n. dj. podbr. 2, str. 151-152.

PROBLEM ODREĐENJA NACIONALNOGA IDENTITETA U LISTOVIMA OBZOR ISRBOBRAN (1901.-1902. godine)

1. Metodološki pristup problemu

Identitet neke nacionalne zajednice čine sve one zasebne vrijednosti po kojima se dotična zajednica razlikuje od drugih istovrsnih zajednica. Proces izgrađivanja tih vrijednosti teče u dugom vremenskom razdoblju, a određeni dio njih izgrađuje se permanentno sa suvremenim socijalnim, političkim, kulturnim i duhovnim razvojem određene zajednice, što znači da se neki vrijednosni aspekti identiteta prestaju izgrađivati tek s prestankom same egzistencije određene nacije. Ovdje ćemo pokušati obraditi problem određenja identiteta u *Obzoru* i *Srbobranu* na tri razine. I to ponajprije na razini općeg određenja narodne zajednice, zatim na razini specifičnog određenja nacionalne zajednice, te ćemo naposljetku pratiti određenje te zajednice u kulturno-duhovnom smislu.

Određivanje vlastitoga nacionalnoga identiteta ne mora nužno biti intencijsko i tendenciozno, ali ono uvijek puno govori o mentalitetu i ideologiji onoga koji to radi. Upravo nam je stoga u ovom radu ponekad i bilo teško razlučiti kada određenje identiteta prelazi u ideologiziranje i postaje sastavni dio ideološkog sustava. Kao bitan orijentir u tom razlikovanju uzeli smo pitanje načina na koji se identitet određuje, tj. pitanje definiranja određenih vrijednosti identiteta, kao i pitanje interesa koji su usmjeravali te definicije i davali im konačni oblik.

Vrijednosti identiteta koje tvore zamišljenu nacionalnu zajednicu i u hrvatskom i u srpskom određenju usko se isprepliću i prožimaju, pa ih je stoga gotovo nemoguće, ali i nepotrebno odjelito prikazivati, što, dakako, nismo ni mi ovdje učinili. Nakon prikaza dominantnih određenja, na kraju drugog odjeljka ovog poglavlja dajemo pregled bitnih hrvatskih i srpskih kulturnih i prosvjetnih institucija u Hrvatskoj, koje su u velikoj mjeri usmjeravale i određivale ne samo opći proces duhovno-kulturne homogenizacije jednih i drugih, nego i način i vrstu definiranja i interpretiranja vlastitoga nacionalnoga identiteta. U posljednjem odjeljku ovog poglavlja analizirat ćemo ulogu i karakter određenih definiranja naroda i nacije u ideološkom sustavu *Srbobrana* i *Obzora* 1901.-1902. godine.

2. Narod - nacija - kultura

Identitet svake zajednice oblikuje se u dugotrajnom povijesnom razvoju, pa je to svakako karakteriziralo i još uvijek neformiranu hrvatsku nacionalnu, tj. srpsku narodnu zajednicu u Hrvatskoj početkom XX. stoljeća, s tim stoje kod potonje riječ o mlađoj zajednici, pa je i proces oblikovanja bio kraći. Objema je zajednicama bilo zajedničko to što je proces njihova integriranja, odnosno homogeniziranja bio u ovom razdoblju u punom zamahu, no, međusobno ih je bitno razlikovao strukturalni stupanj razvoja etnosa. Dok su kod Hrvata posrijedi bili

nacionalno-integrativni procesi i stvaranje ujedinjene i slobodne Hrvatske, dakle, nacionalne države kao najvišega strukturalnog stupnja koji se može postignuti u dugotrajnom razvoju etnosa, proces homogeniziranja Srba u Hrvatskoj tekao je na strukturalno nižoj razini evolucije etnosa - na razini narodne zajednice. Po svom pravnom statusu Srbi u Hrvatskoj nisu imalo pravo na ostvarenje nacionalne države na onim područjima gdje su bili zastupljeni u većem broju, pa je razvojna razina etničke, tj. narodne zajednice bila zadnja i završna u razvoju njihova etnosa na tlu Hrvatske.

Politička elita oko *Obzora* u svom određenju naglašeno je razlikovala vrijednosti identiteta hrvatske i srpske narodne zajednice na prostorima buduće ujedinjene Hrvatske od vrijednosti koje tvore identitet strukturalno im nadređene hrvatske nacionalne zajednice, što nije bio slučaj kod samostalaca oko *Srbobrana*. Hrvatsku narodnu zajednicu u teritorijalnom smislu obzoraši određuju kao puno širu zajednicu od hrvatske nacije. Narodnu zajednicu obzoraši su promatrali kao zajednicu zajedničkog krvnog porijekla, jezika, kulture, duhovne tradicije i običaja, a pribrajali su joj sve Hrvate na južnoslavenskom prostoru, ali i drugdje, bez obzira na različite državne i nacionalne granice koje su dijelile tu etničku zajednicu. *Obzor* je tvrdio daje jezik »važna veza koja veže članove jednoga naroda«, a dijalektalna različitost unutar hrvatskog jezika nije ometala obzoraše u sagledavanju njegovoga jedinstvena porijekla i njegove cjelovitosti. *Obzorje* pisao: »U pojedinim krajevima Hrvatske, Bosne, Dalmacije i Istre itd. govore se razni dijalekti (...) ali jezik je jedan (...) koji nije ni dalmatinski, ni bosanski, nego je jedinstveni hrvatski jezik (...) i u Hrvatskoj i u Dalmaciji i u Bosni živi hrvatski narod odakle je došao u ove strane (...).«²⁷ Obzoraši ističu jezik i kao najvećeg pokazatelja srodnosti, tj. zajedničkoga praslavenskog porijekla Hrvata i Srba, ali isto tako uvijek ističu njihov različit narodni i nacionalni identitet - uvjetovan zasebnim povijesnim, političkim, kulturnim i općim civilizacijskim razvojem. Naglašavaju kako osobito narod u Hrvatskoj i Srbiji »nada sve dieli državna misao«,²⁸ iz čega se posredno može zaključiti da bitnu razliku nacionalnog identiteta Hrvata i Srba obzoraši vide upravo u ostvarenju najvišega stupnja u razvoju etnosa, a to je stvaranje nacionalne države.

I starohrvatsku glagoljašku tradiciju obzoraši su isticali kao bitno svojstvo hrvatske narodne zajednice na južnoslavenskom prostoru. Starohrvatski jezik i pismo glagoljica bili su i znak hrvatske posebnosti unutar Katoličke crkve, u čijem su se okviru sačuvali do današnjih dana. U jeku borbe za vraćanje hrvatskog imena papinskom Zavodu²⁹, ponovno je oživjela i borba za masovniji povratak glagoljice u

²⁷ *Obzorbr.* 137, 17.06.1901. g., str. 1, Narodna ideja i geslo: »Svoj k svomu«; br. 140, 20.06.1901. g., str. 1, »Veliko-hrvatski san«

²⁸ Isto, br. 118, 23. 05.1901. g., str. 1, Havass i Schönerer; br. 195, 26. 08.1902. g., uvodnik, Srbi i Hrvati.

²⁹ U XVII. st. u dva navrata postavljalo se pitanje tko sve na južnoslavenskom prostoru pripada »ilirskom narodu« koji polaže pravo na korištenje svetojeronimskog Zavoda. Godine 1609. odgovor na to pitanje tražio je Hrvatski sabor, a iz Rima ga je poslao »arcipresbiter Šimun Gjorgjić« izričito navodeći Hrvate (»Crouatis«) kao utemeljitelje i glavne korisnike Zavoda: I. K. Sakcinski, Arkiv za povistnicu jugoslavensku 1/1851, str. 108-109; No, budući

Katoličku crkvu u Hrvata. Obzoraši su smatrali da treba ponovo oživotvoriti tu staru hrvatsku povlasticu u crkvi i to »uzpostavljanjem starohrvatske službe božje za sve Hrvate«, a da u tim zahjevima nisu bili usamljeni ni u Hrvatskoj ni šire, vidi se, među ostalim, i po pristiglim zahtjevima iz Bosne da se »(...) naša najmilija svetinja (tj. glagoljica) uzkrisi i na vieke sačuva svom hrvatskom puku«. Starohrvatsko glagoljaško bogoslužje bilo je u XV. stoljeću rašireno po Istri, užoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Arbaniji, no, kako dalje navodi *Obzor*, početkom XX. stoljeća glagoljaško bogoslužje održalo se samo u krčkoj i senjskoj biskupiji i nekim župama zadarske i splitske nadbiskupije. Obzoraši su isticali (staro)slavensko izvorište glagoljice i glagoljaškog bogoslužja, ali isto tako i, kasnije zadobiveno, snažno zasebno hrvatsko obilježje toga prvotno općega slavenskoga liturgijskoga pisma i jezika, koje ono poprima, naravno, na hrvatskom etničkom prostoru slavenskoga Juga.³⁰

Da su neodvišnjaci vrlo dobro razlikovali vrijednosti koje su tvorile hrvatsku etničku/narodnu zajednicu od vrijednosti koje su tvorile hrvatsku nacionalnu zajednicu pokazuje i njihov stav prema hrvatskom Zavodu sv. Jeronima u Rimu. Ovaj obrazovni papinski Zavod obzoraši su pridruživali vrijednostima koje su tvorile hrvatsku narodnu zajednicu, smatrajući da pravo na školovanje u njemu imaju jednako svi Hrvati, bez obzira na to u kojoj državi žive (Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori), a ne samo Hrvati i ostali katolički državljani hrvatske nacionalne države, tj. hrvatska nacija.³¹ Stoga, kada su tvrdili da i katolici Crne Gore, tj. barske nadbiskupije, imaju pravo na školovanje u hrvatskom Zavodu, time nisu željeli prikazati tamošnje katolike kao dio hrvatske nacije (odnosno, dio

da su se u Zavod i nadalje primali, osim Hrvata, i ostali južni Slaveni, u prvom redu Slovenci, što je bilo suprotno prvotnoj namjeni ovoga hrvatskoga (»ilirskog«) Zavoda, sv. Rota je 1655. g. donijela konačnu odluku o tome da »ilirski narod«, tj. »ilirske zemlje« isključivo čine Dalmacija, Hrvatska, Slavonija i Bosna. U tu svrhu Zavod je još 1663. g. dao izraditi i kartu »Ilirika« kako više ne bi bilo zabune otkuda se sve primaju putnici u gostinjac sv. Jeronima: M. Mirković, *Descriptio Croatiae*, Zagreb, 1933, str. 174-175; Papinom brevom »Slavorum gentem« iz 1901. godine zastarjeli »ilirski« naziv svetojeronimskog Zavoda u Rimu zamijenjen je suvremenim nazivom hrvatski. Samostalci u tom proglašavanju hrvatskoga znanstvenog Zavoda, na koji imaju pravo katolički svećenici Hrvati iz »ilirskih zemalja«, tj. Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine, vide tendenciju Hrvata, naročito J. J. Strossmavera i J. Stadlera, *Obzora i Hrvatske*, da uz pomoć pape na crkvenom i političkom planu stvore »veliku Hrvatsku«, i to tako da otmu i »pohrvate« »srpske zemlje« Bosnu i Hercegovinu te Crnu Goru. *Srbobran* je čitavu ovu hrvatsku akciju, koja je u prvom redu bila borba za ostvarenje višestoljetnog prava Hrvata na ovu značajnu ustanovu u njihovoj nacionalno-kulturnoj baštini, proglasio isključivo protusrpskom po njezinim namjerama: *Srbobran*, br. 170, 08.(21.)08. 1901. g, str. 1, Krijumčarski posao rimske i hrvatske propagande; br. 189, 31.08.(13.09.) 1901.g, str. 4, Jeronimska kolegija i srpska štampa; br. 45, 26.02.(11.03.) 1902. g, str. 1, uvodnik, Hajka na Crnu Goru.

³⁰ Isto, br. 62, 15. 03.1902. g, uvodnik, Starohrvatsko bogoslužje; II. prilog *Obzoru* br. 102, 03.05.1902. g, str. 1, Prosvjeta i umjetnost, Starinska crkva sa glagolskim napisima; br. 106, 09.05.1902. g, str. 3, Naši dopisi, Dopis iz Dervente; br. 139, 15.06.1902. g. Domaće viesti, Spljetski načelnik o glagoljici; br. 158, 11. 07.1902. g, str. 1, Sastanak za glagolicu.

³¹ Isto, br. 206, 09.09.1901. g, str. 2, Iz govora dr. Šime Mazzure; br. 277, 02.12.1901. g, str. 1, Ugarski ministar predsjednik o pitanju sv. Jeronima.

crnogorskoga teritorija na kojem su ti Hrvati živjeli kao virtualne dijelove buduće ujedinjene hrvatske nacionalne države), već kao dio hrvatske etničke zajednice koja, zbog svoje etničke zasebnosti spram ostaloga većinskoga stanovništva Crne Gore, ima pravo na posebno hrvatsko narodno ime, bez obzira na to što su članovi te hrvatske zajednice u političkom i državnom smislu Crnogorci. Potpuno negiranje hrvatskoga etničkoga imena u Crnoj Gori, od strane crnogorskih službenih vlasti, *Obzorje*, smatrao jednako nerazumnim kao i sličnu pojavu negiranja srpskoga etničkoga narodnoga imena u Hrvatskoj, iz čega se vidi daje državno-pravno izjednačavao status Hrvata (hrvatske etničke zajednice) u Crnoj Gori sa statusom Srba (srpske etničke zajednice) u Hrvatskoj. Drugim riječima, kao što je Srbe u Hrvatskoj smatrao isključivo hrvatskim državljanima i dijelom »hrvatskoga političkog naroda« (tj. hrvatske nacije), tako je i Hrvate u Crnoj Gori isticao kao dio crnogorske nacije.³² Iz ovog se primjera vidi da je kriterij po kojem su neodvišnjaci razlikovali etničku/narodnu zajednicu od nacionalne zajednice u prvom redu teritorijalno-političke naravi, tj. da se veže uz postojanje nacionalne države, ako je riječ o nacionalnoj zajednici. Dakle, unutar jedne države i nacije neodvišnjaci su lučili postojanje različitih narodnih zajednica, no, najednom državno-političkom teritoriju mogla je, prema obzoraškom određenju, postojati samo jedna nacionalna zajednica. Osim što se za svetojeronimske afere pokazalo da su obzoraši jasno razlikovali hrvatsku etničku od hrvatske nacionalne zajednice, pokazalo se i to da su dvije važne duhovno-kulturne vrijednosti obzoraškoga određenja identiteta hrvatske narodne zajednice (glagoljaško bogoslužje i svetojeronimski Zavod) bile baštinjene unutar Katoličke crkve. To njihovo značajno mjesto u sustavu vrijednosti hrvatskoga narodnog identiteta nije posljedica identificiranja vjere i narodnosti, tj. katoličanstva i hrvatstva, već činjenice da je najveći dio hrvatskoga etničkoga *corpusa* na južnoslavenskom prostoru pripadao katoličkoj vjerskoj zajednici.³³

Budući da su neodvišnjaci bili svjesni da hrvatsku narodnu zajednicu čine svi Hrvati, dakle, i oni izvan buduće ujedinjene nacionalne države, smatrali su potrebnim donositi u svom listu i informacije o Hrvatima iseljenim u Ameriku, i o onima »preko Drave« (tj. u Ugarskoj), te o Bunjevcima u susjednoj Vojvodini, tadašnjoj Južnoj Ugarskoj: »O svim tim Hrvatima treba da vodimo računa, sa svim njima moramo da budemo u savezu, svi treba da se osjećamo jednima«. Najvažnije sredstvo u razvijanju svijesti o pripadnosti svih Hrvata hrvatskoj narodnoj zajednici, bez razlike državljanstva, za *Obzor* su bile njihove međusobne kulturne veze s maticom Hrvatskom. *Obzor* zato ne propušta izvijestiti svoje čitateljstvo o gostovanju operne pjevačice Milke Trnine kod Hrvata u Allgehenvju (SAD), a da su obzoraši vrlo revno radili na produbljivanju veza s bunjevačkim Hrvatima saznajemo po pismu iz Subotice, koje je prepuno hvala za *Obzorove* članke o Bunjevcima, jer otvaraju »(...) oči i ovdje (u Južnoj Ugarskoj - prim. N. R.) razasute

¹ Za razliku od samostalaca, koji nisu priznavali zaseban nacionalni karakter Crnogoraca, nego su ih smatrali dijelom srpstva, obzoraši su isticali njihov zaseban nacionalni karakter, naglašavajući da Crnogorci ni po »geografskom« ni po državnom značaju nisu Srbi: *Obzor* br. 264, 16.11. 1901. g, uvodnik, Crna Gora u Rimu.

³³ *Obzor* br. 216, 20. 09. 1901. g, str. 1, »Pester Llovdu« i »Glasu Crnogorca«.

braće, te će uviditi da su im Hrvati prava braća i po jeziku i po viri i po krvi i po sućuti».³⁴

Iz svih navedenih primjera vidljivo je da su neodvišnjaci identitet etničke/narodne zajednice Hrvata gradili na načelima zajedničkog etničkoga (krvnosrodstvenog) porijekla, zajedničkoga jezika i pisma (u prošlosti je to bio starohrvatski jezik i pismo glagoljica, a od XIX. stoljeća se standardizirao hrvatski književni jezik i izgradila latinska grafija), zatim zajedničke duhovno-kulturne i vjerske baštine te općenito povijesnih tradicija. Budući da su vrlo dobro razlikovali identitet tako zasnovane hrvatske narodne zajednice od identiteta hrvatske nacionalne zajednice, neodvišnjaci nisu u zahtjevu za homogeniziranjem hrvatske narodne zajednice podrazumijevali njezino teritorijalno-političko, nego duhovno-kulturno objedinjavanje. U skladu s tim načelom okupljanja i povezivanja svih Hrvata, oni su isticali načelo nacionalnog okupljanja, no, ne sveg, već pretežitog dijela hrvatstva na južnoslavenskom prostoru, i to po teritorijalno-političkom načelu u buduću »slobodnu i ujedinjenu« Hrvatsku, čijim bi se formiranjem napokon zaustavio proces okupljanja hrvatske nacionalne zajednice. Samostalsko određenje identiteta Srba ne razlikuje srpsku narodnu od srpske nacionalno-državne zajednice, što je bitno determiniralo negativan smjer hrvatsko-srpskih odnosa.

Zbog samostalskoga nerazlikovanja pojma narodne zajednice od pojma nacionalne zajednice, **Srbobran** je Srbe u Hrvatskoj smatrao zasebnom nacionalnom, umjesto etničkom zajednicom, tj. manjinom, kao što su to Srbi u stvarnosti bili i kao što su to držali i obzoraši. **Srbobran** je većinu južnoslavenskih naroda po etničkom porijeklu smatrao Srbima, te je isto tako područja na kojima je živjelo to i stvarno i fiktivno srpsko stanovništvo u teritorijalno-političkom i državnom smislu smatrao srpskim vlasništvom, tj. svojinom srpske nacije.³⁵ Samostalci su

Isto, br. 111, 14.05.1901. g, str. 2, Domaće vijesti, Milka Trnina u Algehenvu; br. 246, 25.10.1902. g., str.1-2, Glas bunjevačkih Hrvata; br. 251, 31.10.1902. g, uvodnik, Hrvati u Americi.

Srpskim je ideolozima jedini (i dovoljan) kriterij za prisvajanje nekih teritorija činjenica da tu živi srpsko stanovništvo, bez obzira na to je li ono tu izmiješano s drugim etničkim ili čak nacionalnim grupama (kao npr. u krajiškom prostoru u Hrvatskoj), pri čemu su se redovito pozivali na etničko načelo, tj. prirodno pravo, zanemarujući ista ta, ali i druga pravna načela kada su posrijedi bili drugi narodi i nacije. Ime zemalja Bosne i Hercegovine nikad se nije u **Srbobranu** pojavljivalo bez epiteta »okupirane zemlje« (tj. u značenju »srpske«), a bile su i vrlo česte vijesti iz tih zemalja u sklopu **Srbobranove** rubrike »Srpske zemlje«. Čitav teritorij Bosne i Hercegovine srpski su ideolozi smatrali neprijeporno srpskim, kako u etničkom tako i državnom pogledu. Samostalci su zastupali tezu da su svi štokavci na južnoslavenskom prostoru, dakle, i u Bosni i Hercegovini te u Hrvatskoj, po porijeklu Srbi. Kako su u Bosni i Hercegovini sve tri konfesije (katolička, pravoslavna i muslimanska) govorile štokavskim jezikom, tj. narječjem, nije teško zaključiti da su samostalci svo stanovništvo u tim zemljama po etničkom porijeklu smatrali Srbima. Jednom je prilikom **Srbobran** optužio J. J. Strossmayera i sarajevskog nadbiskupa J. Stadlera da žele »Hrvate prokrijumčariti u srpske zemlje«, tj. Srbiju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, što znači da **Srbobran** ne priznaje etničko postojanje Hrvata u tim zemljama. **Srbobran** dokazuje (ciljajući na okupaciju Bosne i Hercegovine 1878. g. od strane Austro-Ugarske) kako se unatrag dvadesetak godina »nije znalo ni za ime hrvatsko« u Bosni i Hercegovini, a kamoli

zapravo poistovjećivali granice etničkog rasprostiranja Srba, na prostorima različitih južnoslavenskih nacionalnih država, s granicama zamišljene buduće (veliko) srpske države, tj. srpske nacije. Taj teritorij srpske nacionalne zajednice

da bi u tamošnjem narodu živjela nekakva tradicija o hrvatskoj državi. Nadalje, tvrdi da u Bosni i Hercegovini »(...) hrvatski narod nema nikakvog autoriteta niti istorijskog, niti državnoga, niti pak individualnoga (tj. narodnog, etničkog - prim. N. R.), da može jakom srpskome narodu da imponira (...)« *Srbobran* se »gorko nasmijao« saborskoj adresi dalmatinskih narodnjaka koja ističe ujedinjenje »svih hrvatskih zemalja u posebnu državnu grupu u okviru monarhije« jer se po njemu taj zahtjev ne može oslanjati ni na kakvo pravo, osobito kada je riječ o Bosni i Hercegovini. Tvrdi da nema »traga ni spomena« nikakvom pravu Hrvata u Bosni i Hercegovini *Srbobran* je vrlo jasno da ne priznaje ni prirodno (narodno) niti povijesno pravo Hrvata u tim zemljama.

Zbog pitanja »srpskih teritorija« samostanci su čak osporavali i utemeljenost minimalnog programa hrvatske državne misli, tj. stvaranje ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske bez hrvatskih povijesnih teritorija u Bosni i Hercegovini, i to zato što su unutar teritorijalnog okvira toga minimalnoga programa neka područja smatrali isključivo srpskima. Zbog tih razloga *Srbobran* je tvrdio kako se na hrvatskoj strani želi umjetno i silom stvoriti državno i narodno jedinstvo oponašanjem strane, u prvom redu ugarske državne misli. On u svakoj prilici ističe da Hrvati nisu samostalan narod i da hrvatska državnost uopće ne egzistira. *Srbobran* nikad nije rabio naziv Hrvatska, već uvijek Trojednica, jer je želio naglasiti razdjeljenost hrvatskoga državnog teritorija koji se, prema samostalskim ideološkim smjernicama, ne bi trebao u budućnosti ujediniti u jedinstveno državno, političko i upravno područje. U *Srbobranu* se zato i mogu naći članci koji protestiraju što se u hrvatskim (komunalnim) školama pod pojmom Hrvatske razumijevaju Slavonija sa Srijemom i Dalmacija, te, kako piše dalje, »sad već« Bosna i Hercegovina, jer sve to vodi odnarođivanju srpske djece koja se tako »kljukaju« lažnom naukom. Dakle, Slavoniju i Dalmaciju, koje su s užom Hrvatskom činile teritorij minimalnoga hrvatskoga državnoga prava, tj. Trojednu Kraljevinu Hrvatsku, samostanci su također očigledno smatrali srpskima, jer ne mogu se drukčije rastumačiti navedene žalbe o »odnarođivanju« srpske djece u školama. Polemike o pripadnosti Srijema bile su još starijeg datuma nego one o pripadnosti Bosne i Hercegovine. Neposredno nakon rujanskih demonstracija jasno se manifestirala na srpskoj strani (prosvjedni zborovi u istočnoj Slavoniji i Južnoj Ugarskoj) stara želja da se ne samo Srijem, nego i Krava i Lika, dakle, područja uže Hrvatske, kao tobožnji srpski teritoriji izdvoje iz sastava Hrvatske i pripoje Južnoj Ugarskoj, tj. Vojvodini. Tako je *Srbobran* isticao da je Lika, »srpska Lika, krvave košulje«, željevši vjerojatno naglasiti da su jedino Srbi krajišnici zaslužni za njezino oslobađanje od Turaka, čime je, po *Srbobranovoj* logici, pravom mača, tj. krvi stečen ovaj teritorij za srpstvo. Što se tiče Dalmacije, samostanci su u razdoblju 1901.-1902. godine najviše pozornosti pridavali Dubrovniku.

U svojim člancima *Srbobran* je tvrdio da su »stari Dubrovčani« bili Srbi, ali je i Dubrovnik s kraja XIX. st. prisvajao za srpstvo. *Srbobran* je oštro napao hrvatske novinare jer su ga nazivali hrvatskim gradom, čime su »obmanjivali« slavenske novinare na novinarskom kongresu u Dubrovniku 1901. godine. I glede makedonskog teritorija su *Obzor* i *Srbobran* dolazili u sukob jer neodvišnjaci, kako piše *Srbobran*, nisu prihvaćali samostalske tvdnje da su Srbi većinsko stanovništvo u Makedoniji, već su u svom listu donosili raznorazna mišljenja koja su Makedoniju smatrala bugarskom. Obzorašima je teško bilo prihvatiti takve samostalske tvrdnje koje su, ako se ima na umu i stav *Srbobrana* prema Crnoj Gori, koju je smatrao isključivo srpskom zemljom naseljenom Srbima, zapravo sugerirale da veliku većinu južnoslavenskog prostora napučuju Srbi, tj. čine srpske zemlje, u prvom redu Srbija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina te Makedonija, ali i Slavonija sa Srijemom, Lika i Dalmacija. O svemu

(»srpske zemlje«) po samostalskom određenju obuhvaćao je, naravno osim Srbije, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Kosovo (Staru Srbiju), Makedoniju, ali i Slavoniju sa Srijemom te Dalmaciju. Duboko ukorijenjena vizija budućega velikosrpskoga državnoga ujedinjenja čitave srpske etničke zajednice na južnoslavenskom prostoru, determinirala je jedno od bitnih svojstava njezina identiteta, a to je, kako kaže *Srbobran*, »razdrobljenost«, tj. težnja za »oslobođenjem i ujedinjenjem«, »pocepanog i raskomadnog« srpskoga naroda.³⁶ Zbog navedenih razloga, samostalci su identitetu srpske etničke zajednice u Hrvatskoj pridruživali niz vrijednosti koje su svojstvene nacionalnoj, a ne etničkoj zajednici, a sve te vrijednosti, izražene u samostalskim političkim zahtjevima, uglavnom su se posredno svodile na teritorijalno-političku autonomiju.

Iz samostalskog političkog programa se jasno vidi da on Srbe u Hrvatskoj označuje isključivo kao nacionalnu, a ne etničku zajednicu, jer zahtijeva da se Srbe prizna kao zaseban »politički narod«, tj. u svakom unutrašnjem zakonu, naredbi ili pitanju službenog čina kao narod sasvim ravnopravan s hrvatskim, dakle, da se srpskom narodu prizna status srpske nacije, koji imaju Hrvati, tj. hrvatska nacija.³⁷ Težnja samostalaca da se Srbi u Hrvatskoj službeno priznaju kao zasebna srpska nacija vidljivo je i iz zahtjeva za prisutnošću posebnoga srpskog imena u državno-

gore navedenom vidi: rubrika »Srpske zemlje« u *Srbobran* br. 169-170/1901. g.; *Srbobran* br. 3,04(17)01.1901. g., str. 1, Bosna i Hercegovina u XIX. vijeku; br. 107,18.(31.)05.1901. g., str. 1, Radosna pojava; br. 64, 21.03.(03.04.) 1901. g., str. 2, O srpskom imenu; br. 170, 08.(21.)08. 1901. g., str. 1, Krijumčarski posao rimske i hrvatske propagande; br. 189, 31.08.(13.09.) 1901. g., str. 4, Jeronimska kolegija i srpska štampa; br. 45,26.02.(11.03.) 1902. g., str. 1, uvodnik, Hajka na Crnu Goru; br. 59,15.(28.)03.1901. g., str. 1, Srpstvo u Bosni i Hercegovini; br. 13,17.(30.)01.1901. g., str.1, Uzalud im posao; br. 33,12.(25.)02.1901. g., str. 5, Srpski glasnik, Stekliši i u Americi; br. 228,17.(30.)10.1901.g, str. 4, Odradivanje i mješoviti brakovi; br. 13,17.(30.)01. 1901. g., str. 1, Uzalud im posao; br. 149, 11.(24.)07. 1901. g., str. 2, Podlistak, »Bosanski jezik« i »Latinska azbuka«; br. 150,15.(28.)07.1902. g., uvodnik, Velika politika u dalmatinskom saboru; br. 34,13.(26.)02.1901. g., str. 1, Hrvatski listovi i Mačedonija; br. 159,24.07.(06.08.)1901. g, str. 4, Njemački »učenjaci« o Srpstvu; br. 2,03.(16.)01.1901. g, str. 2, Pod vladom knjaza Nikole; br. 92,30.04.(13.05.) 1902. g., str. 4, »Hrvatska« i njen patriotizam. Ovaj posljednji članak navodi da su Srbi na Balkanu stvorili dvije nezavisne države, misleći pri tom na Srbiju i Crnu Goru.

Iz ovog je vidljivo da samostalci Crnogorce nisu smatrali posebnim narodom već Srbima. O prisvajanju Dubrovnika vidi: *Srbobran* br. 60,16.(29.) 03.1901. g, str. 2, Kako smo leni; isto, str. 4, Dubrovačka književnost prema mačedonskom pitanju; br. 67,24.03.(06.04.) 1901. g, str. 1, Slavenski novinarski kongres; br. 216, 03.(16.)10.1901. g, str. 1, »Dubrovnikov« članak. O teritorijalnim pretenzijama Srba na Srijem, Liku i Krbavu vidi ove brojeve *Obzora*: br. 212,16. 09.1902. g, str. 1, Pripojenje Srijema k - Ugarskoj!; br. 223, 29. 09.1902. g, str. 1, Rezolucije mitropoljskog zbora u Novom Sadu; br. 224, 30. 09.1902. g, str. 1, uvodnik, Srbski prosvjedni zbor.

³⁶*Srbobran* br. 18, 24.02.(06.03.) 1901. g, str. 1, Miletićeva osmrtnica; vidi rubriku »Srpske zemlje« u *Srbobranu* br. 170-171/1901. g.; br. 228,17.(30.)10.1901. g., str. 4, Odradivanje i mješoviti brakovi; br. 30,08.(21.)02.1902. g, str. 2-4, Podlistak, O našim seobama u Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju.

³⁷ Isto, br. 227,16.(29.)10.1901. g, str.1-2, Program srpske narodne samostalne stranke.

pravnim odnosima hrvatske države s ugarskom državom, što je svakako impliciralo neku vrstu teritorijalno-političke autonomije Srba unutar hrvatske države. Samostalce je najviše smetalo što se Srbima u Hrvatskoj željelo dati, kako oni tvrde, karakter tek zasebne »grčko-istočne« konfesije jer, prema *Srbobranu*, u Hrvatskoj ne postoji samo srpska crkveno-školska autonomija, već i faktičan zaseban »autonomni organizam srpskoga naroda«, čije je vanjsko obilježje (tj. političko obilježje) srpska narodna zastava. Budući da su samostanci naglašavali kako srpska zastava, koja je prema zakonu obilježavala autonomiju Karlovačke mitropolije, obilježava njihovu zasebnu srpsku narodnost (nacionalnost), a ne zasebnu vjersku pripadnost, jasno je da su toj zastavi, a samim tim i spomenutom »autonomnom organizmu srpskoga naroda« u Hrvatskoj, pridavali isključivo obilježje političke i nacionalne autonomije.³⁸ Dakle, *Srbobran* je smatrao da je politička autonomija Srba u Hrvatskoj već činjenica, koju još samo treba priznati i službena vlast.

Samostanci su srpskoj etničkoj zajednici prisvajali određene teritorije u Hrvatskoj, i to Slavoniju (sa Srijemom), Krbavu, Liku i Dalmaciju,³⁹ premda je na tim područjima srpska zajednica živjela ispremješana s hrvatskom nacijom i drugim etničkim manjinama. Proizlazi daje »politička« autonomija Srba u Hrvatskoj (»autonomni organizam srpskoga naroda«), na način na koji su je oni zamišljali, bila zapravo teritorijalno-političke naravi. Drugim rječima, prema *Srbobranu*, srpska narodna zajednica u Hrvatskoj trebala je biti službeno priznata kao autonomna država u državi. Teritorijalno-političku autonomiju *Srbobran* je isticao kao tobožnju najvažniju povijesnu vrijednost, koju je srpska zajednica baštinila unutar granica Karlovačke mitropolije u Hrvatskoj i Južnoj Ugarskoj, a tvrdio je da je njezino potpuno ostvarenje i službeno priznanje bilo jednako nepravedno Srbima onemogućavano i od hrvatske službene i od hrvatske opozicijske politike. Iako su povijesno-privilegijske institucije Srba u Hrvatskoj, baštinjene unutar Srpske pravoslavne crkve, imale oduvijek zaseban, srpski autonomni značaj samo u duhovno-kulturnom i vjerskom smislu, *Srbobran* je pisao: »Srpski narod doselivši se amo, došao je kao oružan i imućan narod, da pomogne državi ovoj tada austrijskoj, a sada austro ugarskoj, a za to je dobio privilegije i pravice *političke* (istaknula N. R.) i crkveno-prosvetne za se kao svoju samoupravu. Crkvena i prosvetna samouprava, avtonomija, ostade nam sve do dandanas.«⁴⁰ Vidimo da su samostanci tvrdili kako su Srbi nekada uživali i službeno priznatu političku (teritorijalnu) autonomiju, koja im je sada oduzeta. No, ove tvrdnje nisu odgovarale stvarnom stanju u prošlosti, već pogrešnoj interpretaciji povijesno-privilegijalnog prava Srba u Hrvatskoj i Vojvodini, dobivenog potkraj XVIII.

³⁸ Isto, br. 214,01(14)10.1901. g, str. 1, Da lije potrebna srpska samostalna stranka?; br. 277, 22.12.1901.g, (01. 01.1902. g.), str. 2, Imamo li mi Srbi prava na svoju zastavu u Hrvatskoj i Slavoniji; br. 27, 05.(18.)02.1902. g., uvodnik, Opet srpska zastava; br. 21, 26.01.(08.02.) 1902. g, uvodnik, Srpska narodna zastava (II. dio).

³⁹ O samostalskom prisvajanju Slavonije (sa Srijemom), Like, Krbave i Dalmacije srpskoj naciji vidi bilj. br. 35.

⁴⁰ *Srbobran*, br. 198,12.(25.)09.1901. g, str. 1, Sa avtonomnog zbora u Rumi.

stoljeća. Tim se povlasticama pridavalo značenje političke autonomije za, tobože, poseban »srpski« teritorij, koji su Srbi »dobili« nakon velike seobe 1690. godine.⁴¹

Tako su samostalci, određujući povijesni identitet Srba u Hrvatskoj, favorizirali nekadašnju međusobnu povezanost toga tobožnjeg zasebnog, u političko—teritorijalnom smislu, autonomnoga organizma srpskog naroda u Hrvatskoj i Južnoj Ugarskoj, koji je »(...) živovao kao (...) jedna zajednica, kao narod srpski, svjestan svoga imena, svjestan svoga položaja i svojih prava (...).«⁴² U svom govoru na autonomnom Saboru o ulozi srpskih autonomnih škola, i Svetozar Pribičević je vrlo jasno naglasio tu komponentu »teritorijalne« zasebnosti Srba u samostalskom određenju identiteta srpskog naroda u Hrvatskoj: »(...) svi rado govorimo o jedinstvu naroda srpskoga, o velikoj narodnoj zajednici srpskoj (...) imamo sigurno na umu sve one objektivne elemente, koji ulaze u sastav pojma narodnosti: Mi tada imamo pred očima prostranstvo i *neprekidnost narodnog teritorija* (istaknula N. R.), jedinstvo narodnog jezika, identičnost pravnih etičkih pogleda i nazora narodnih. No pored svih tih objektivnih elemenata (...) najodlučniji je u sastavu narodnosti subjektivan elemenat, tj. svijest o narodnoj zajednici (...) Zadatak naše narodne škole u tom je, da razvija svijest o zajedničkoj narodnoj ličnosti, kako bi se ta svijest manifestirala na svakom mjestu *našeg narodnog teritorija* (istaknula N. R.).«⁴³ Govoreći o »neprekidnosti« srpskoga »narodnog teritorija« i jedinstvu srpskoga naroda, Pribičević zapravo govori o teritorijalnoj povezanosti čitave srpske narodne zajednice na južnoslavenskom prostoru, a toj njezinoj teritorijalnoj povezanosti pridružuje i »pravno-etičnu« i jezičnu, što su sve dostatni uvjeti da neka zajednica bude nacionalna, tj. nacionalno-državna (»teritorijalna« i »politička«). I ovaj primjer pokazuje da samostalski ideolozi nisu razlikovali dva različita razvojna stupnja u razvojnoj vertikali etnosa, tj. narodnu od nacionalne zajednice. Zahtjevi samostalaca za političko teritorijalnom autonomijom Srba u Hrvatskoj nisu imali za cilj neku autonomnu srpsku državicu, koja bi egzistirala sama za sebe, što najbolje dokazuju *Srbobranovi* članci u kojima se naglašeno priželjkuje najuže jedinstvo s ostalim srpstvom, izvan granica tih tobože državotvornih povijesnih prava srpskoga naroda u Karlovačkoj mitropoliji. Stoga ti zahtjevi za teritorijalno-političkom autonomijom Srba u Hrvatskoj u prvom redu predstavljaju želju za odvajanjem Srba samo spram ostalog »nesrpskog« teritorija hrvatske države, ali nikako i spram ostalog srpstva.

Dok su neodvišnjaci razlikovali upravo u teritorijalno-političkom smislu narodnu od nacionalne zajednice, pa nisu teritorije različitih nacionalnih država u kojima je živjelo hrvatsko etničko stanovništvo atribuirali kao »hrvatske«, već kao »zemlje u kojima stanuju Hrvati«,⁴⁴ samostalci su, bez ikakve razlike, sva područja gdje je živjelo srpsko stanovništvo nazivali »srpskim narodnim teritorijem«.

⁴¹ M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 114.

⁴² *Srbobran* br. 277, 22.12.1901.g. (04. 01. 1902. g.), str. 2, Imamo li mi Srbi prava na svoju zastavu u Hrvatskoj i Slavoniji.

⁴³ Isto, br. 133, 22.06.(05.07.) 1902. g., str. 6-7, Govor S. Pribičevića (u saborskoj sjednici od 19. juna).

⁴⁴ *Obzor* br. 101, 02. 05.1902. g., str. 1, »Hrvatska patriotska liga«.

Neodvišnjaci čak nisu eksplicitno nazivali ni Bosnu i Hercegovinu hrvatskim zemljama,⁴⁵ što su im zamjerali ideolozi oko mostarskog *Osvita*, iako su u svom nacionalno-političkom programu jasno zahtijevali ujedinjenje (državno) hrvatskoga naroda (...) koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rieci s kotarom i u Medjumurju, *Bosni i Hercegovini* (istaknula N. R.) i Istri (...) »ujedno samostalno državno tielo u okviru Habsburške monarhije«.⁴⁶ Iz mnoštva je primjera vidljivo da su neodvišnjaci teritorij hrvatske nacije striktno vezivali uz teritorij hrvatske nacionalne države (buduće »slobodne i ujedinjene Hrvatske«), odnosno da su unutar granica hrvatske nacionalne države vidjeli postojanje samo jedne - hrvatske nacije - koju, osim prevladavajućega hrvatskog etnikuma, tvore i drugi zasebni etnikumi. *Obzorje* pisao: »Hrvatska nije (...), a neće nikada ni biti provincija Ugarske. U nas ne smije da bude govora o kakvu državnom (tj. nacionalnom - prim. N. R.) jedinstvu. Mi smo hrvatska država, u kojoj žive samo Hrvati (tj. hrvatska nacija - prim. N. R.), a Ugarska je država u kojoj žive razne narodnosti (tj. nacionalnosti - prim. N. R.). Mi smo posebna država, različita od Ugarske, po povijesti, po državnom pravu, po nagodbi«.⁴⁷ Vidimo da neodvišnjaci naglašavaju posebnu hrvatsku državnost i »narodnost« koja je jedinstvena unutar granica Hrvatske (»samo Hrvati«). Riječ je, dakako, o hrvatskoj naciji i o Hrvatskoj kao jednonacionalnoj državi, za razliku od Ugarske koju tvori više nacija, tj. nacionalnih država. Kad *Obzor* u Hrvatskoj spominje »samo Hrvate«, onda pod tim razumijeva jedinstven hrvatski »politički narod«, tj. jedinstvenu hrvatsku naciju u smislu državljanstva, a ne jedinstveni hrvatski etnički sastav stanovništva Hrvatske.

Neodvišnjaci su eksplicite u Saboru izjavili da priznaju etničku i narodnu zasebnost Srbima u Hrvatskoj, ali da im ne mogu priznati i zasebnost u nacionalnom smislu, tj. srpsko ime »kao oznaku posebne srbske političke težnje«. U spomenutoj izjavi Marijan Derenčin je izrazio stav opozicije o srpskom pitanju u Hrvatskoj: »(...) Hrvati i Srbi su dve ravnopravne česti jednoga te istoga naroda. Zato su i njihovi narodno-kulturni interesi istovjetni (...) i upućeni da (...) jačaju slavensku uzajamnost (...) mi priznajemo srpsko ime u Hrvatskoj kao posebno ime ravnopravne česti jednoga te istoga u Hrvatskoj živućeg naroda, nu ne možemo ga priznati kao oznaku posebne srbske političke težnje, različne od hrvatske ili čak i njoj protivne (...) Srbin u Hrvatskoj ne smije ustajati proti hrvatskoj latinici, (...) a Hrvat ne smije ustajati proti ćirilici, kojoj u Hrvatskoj treba priznati podpunu ravnopravnost sa latinicom (...)« Dakle, Srbima u Hrvatskoj priznaje se zaseban narodni individualitet (»ravnopravna čest«, »posebno ime«) kroz pravo na očuvanje srpskoga narodnog imena, kulture etc, ali problem je činila težnja Srba da im se prizna uz već postojeću vjersko-kulturnu i politička autonomija, tj. da ih se prizna kao zasebnu naciju (»oznaku posebne srbske političke težnje«), što je im-

⁴⁵ Svega jedan *Obzorov* uvodnik u razdoblju 1901.-1902. g. naziva decidirano Bosnu i Hercegovinu »hrvatskim zemljama«, i to kada spominje adresu Dalmatinskoga sabora, iniciranu od dalmatinskih pravaša, koja traži »sjedinenje svih hrvatskih zemalja« među kojima je i »Herceg Bosna«: *Obzor* br. 171, 26. 07.1902. g, uvodnik, Adresa za sjedinjenje.

⁴⁶ *Obzor* br. 149, 01. 07.1902. g, str. 2, Dom. vesti, Odgovor »Osvitu«.

⁴⁷ Isto, br. 17, 21. 01.1901. g, str. 1, Kako obsjenjuje službena štampa.

pliciralo stvaranje zasebnoga »srpskoga« nacionalnoga teritorija. To je smisao »protivne srbske političke težnje« koju spominje Derenčin. Jasno je da teritorij koji po etničkom i povijesno-državnom pravu čini individualno i privatno vlasništvo hrvatske nacije ne može biti djeljiv između dviju ili više nacija, i upravo zbog toga pravnoga fakta srpski narod u Hrvatskoj nije mogao dobiti političko-teritorijalnu (nacionalnu) autonomiju. No samostalski su ideolozi osporavali hrvatsko državno pravo, smatrajući neke dijelove hrvatskoga nacionalnog teritorija ekskluzivno srpskim (o tome vidi bilješku broj 35.). Ovaj problem činio je okosnicu hrvatsko-srpskih sporova, a mogućnost njegova rješavanja počela se na slučajivati tek dolaskom nove generacije srpskih političara okupljene oko *Novog Srbobrana*.⁴⁸ Staru generaciju samostalaca nisu previše zanimale ovakve izjave hrvatske opozicije. *Srbobran* je poistovjećivao apsurdnost službene mađarske hegemonističke dogme o jedinstvu »mađarskoga političkog naroda« (tj. o jedinstvenoj mađarskoj naciji na tlu zemalja »krune sv. Stjepana«) s teorijom obzoraške opozicije o »hrvatskom političkom narodu«, tvrdeći da na isti način na koji Hrvati ne mogu pristati da u Hrvatskoj budu »mađarski politički narod« (mađarska nacija), tako ni Srbi u Hrvatskoj ne mogu pristati da budu »hrvatski politički narod«, tj. hrvatska nacija. Time su samostalci željeli istaknuti da Srbi u Hrvatskoj imaju pravo na autonomni državni teritorij (srpski), jednako kao što su ga i Hrvati imali po slovu Nagodbe u odnosu na Ugarsku.⁴⁹

Opseg hrvatske nacije čini, prema *Obzorovu* određenju, najveći dio hrvatske etničke zajednice najužnoslavenskom prostoru, koja političkim i državnim emancipiranjem, teritorijalnim udruživanjem te socijalno-gospodarskim, prometnim i duhovno-kulturnim integriranjem, postupno prerasta od hrvatskog naroda u modernu hrvatsku naciju. O tom procesu oblikovanja hrvatske nacije *Obzor* je pisao: »Uslov pobjede jest jedinstvo Hrvatske i njezina sloboda (...) Narod nije još došao ni do jedinstva ni do slobode (...) narod je već spreman za jedinstvo i slobodu; narod je već svjestan o njima; narod je već za njih zreo. Narod je naš duševno ujedinjen i slobodan, jer ima svoju kulturu, narodnu, vlastitu, neodvisnu.«⁵⁰ Dakle, homogena hrvatska narodna zajednica (»duševno ujedinjen i slobodan narod«), ostvarena tijekom hrvatskoga narodnoga preporoda 1848.-1850. godine, postignula je početkom XX. stoljeća svoju punu zrelost za završni stupanj u razvoju etnosa, a to je formiranje moderne hrvatske nacionalne zajednice, koja će uz već postojeće duhovno-kulturno jedinstvo ostvariti i političko-teritorijalnu, tj. državnu homogenost. Važno je naglasiti da su obzoraši odjelito promatrali jedinstvenu državnu i političku dimenziju hrvatske nacije od njezine nejedinstvene - više-etničke dimenzije, pa su smatrali da hrvatski nacionalni teritorij dijele s hrvatskom narodnom zajednicom i druge različite etničke i narodne manjine. Od tih narodnih manjina *Obzorje* osobito isticao srpsku, kao najbrojniju i najbolje ekonomski i politički organiziranu manjinu, te je s njom ozbiljno računao u borbi

Isto, br. 285, 12.12.1902. g, str. 1, Izjava nar. zast. dra. M. Derenčina o srpskom pitanju.

Srbobran br. 253, 19.11.(02.12.) 1901. g, str. 1, Jedan jedini »politički narod«.

Obzor br. 64, 18. 03.1901. g., str. 1, Živio Strossmaver!

protiv velikomadžarskih prohtjeva na tlu Hrvatske.⁵¹ Neodvišnjaci su se u ovim svojim određenjima rukovodili suvremenim europskim političkim idejama o naciji kao političkoj zajednici.⁵²

Neodvišnjaci ne dvoje oko imena pod kojim se treba dovršiti proces integracije vlastite nacije. Jasno razlikuju opće, hrvatsko nacionalno ime od pokrajinskih naziva, a još uvijek vrlo izražena borba za upotrebu hrvatskog imena i jezika u svakodnevnom životu, čitljiva sa stranica *Obzora*, svjedoči o stalnim nastojanjima stranih režima da što više dezintegriraju cjelovitost hrvatskoga državnog teritorija, tj. proces nacionalne homogenizacije, osobito forsiranjem raznih pokrajinskih imena i partikularizama. Zbog umjetno podržavanoga slavonskoga partikularizma u Banovini, od samoga bana Khuena, *Obzorje*, često isticao da je Slavonija hrvatska, odnosno da su Slavonci Hrvati.⁵³ *Obzorje* s oduševljenjem javljao o svakoj hrvatskoj manifestaciji u Osijeku kao o još jednoj pobjedi ujedinjenoga i složnoga hrvatstva. Proslavi osječkoga pjevačkoga društva »Lipa« *Obzor* je posvetio čitav jedan broj pišući: »(...) i opet se našla na okupu ciela Hrvatska, kakvu mi hoćemo. Kad osječko gradjanstvo hoće da poleti iz loža kličući: Živjeli dalmatinski Hrvati! Živjeli bosanski Hrvati; kad naša braća već iz usta male djece osječke načiniše sebi slavu, onda neka pamte naši protivnici: da više nema 'hrvatsko-slavonske' narodne slave. Živjela ujedinjena i slobodna Hrvatska!«⁵⁴ Ovaj članak, uz još mnoštvo drugih, svjedoči daje problem teritorijalno-političke i državne integracije hrvatske nacije zauzimaio najznačajnije mjesto u *Obzorovu* određenju procesa oblikovanja hrvatskoga nacionalnog identiteta, što je uostalom bio presudan moment u konačnom oblikovanju svake nacije. Ovaj proces je u hrvatskom slučaju bio izrazito otežan nizom vanjskih i unutrašnjih činilaca. Najveća zepreka integraciji hrvatske nacije svakako su bili centri političke moći dualističke Monarhije u Pešti i Beču, a na unutrašnjem je planu modernizacijske tokove razvoja hrvatske nacije kočilo ideološko djelovanje srpske opozicije, koja je išla za ekonomskim, prosvjetnim i političkim izdvajanjima iz tih tokova u Hrvatskoj.

Politički i državni identitet hrvatske nacije, koji se ponajprije trebao oblikovati procesom državne emancipacije i teritorijalne integracije, obzoraši su temeljili na bogatoj povijesnoj, političkoj i državnoj tradiciji hrvatskoga naroda. Snažna svijest o postojanju hrvatskoga državnoga kontinuiteta, sve od doba nezavisnih hrvatskih vladara, bila je izražena kroz sveprisutnost pojma »domovina«. Obzoraši su stoga, za razliku od *Srbobrana*, kojemu je u određenju identiteta Srba u Hrvatskoj esencijalna bila pripadnost srpskom rodu, tj. »rodoljublje« kao svijest o toj pripadnosti, stavljali akcent na »domovinu« i »domoljublje« u svojim iskazima

Isto kao pod br. 48.

⁵² O tome vidi: P. Korunić, Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. g.; Prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i države Hrvatske, Povijesni prilozi 11, 1992, str. 224.

⁵³ Prilog *Obzoru* br. 121, 28. 05. 1901. g, str. 1, Gosp. Nanicini; *Obzor* br. 140, 20. 06. 1901. g, str. 1, »Veliko-hrvatski san«; br. 51, 02. 03. 1901. g, str. 1, Magjarska politika prema narodnostima; Prilog *Obzoru* br. 255, 6. 11. 1902. g, str. 1, Domaće vesti, Hrvatski list u Osijeku.

⁵⁴ *Obzor* br. 121, 28. 05. 1901. g, str. 1, Hrvatsko slavlje u Osijeku.

nacionalne svijesti.⁵⁵ Nedostatak žive narodne tradicije o nekakvoj srpskoj državi ili posebnom teritoriju (među Srbima u Hrvatskoj) u izričajnom i pojmovnom fondu *Srbobranovih* ideologa, zapravo posredno svjedoči o neutemeljenosti samostalskih zahtjeva za državnom autonomijom Srba, čiju su tobožnju povijesnu opravdanost samostalci dokazivali pogrešnim interpretacijama srpske crkveno-školske autonomije. S druge strane, akcentuiranje »roda« i »rodoljublja« u *Srbobranu* jasno indicira ukorijenjenost svijesti o jedinoj stvarnoj povijesnoj osobini Srba u Hrvatskoj, to jest o etničkoj (u prvom redu krvnosrodstvenoj i duhovno-kulturnoj) zasebnosti.

Ishodišna točka povijesne i državne tradicije Hrvata za neodvišnjake je doba narodnih vladara i prvotnoga hrvatskoga kraljevstva pod domaćim dinastima. U tom razdoblju hrvatske povijesti ističu i značenje stare hrvatske narodne Crkve, jer su smatrali da je »sjajem starohrvatskoga jezika u crkvi ojačala i hrvatska država, te je Tomislav krunjen hrvatskim kraljem«.⁵⁶ Petar Svačić u *Obzoru* se je slavio kao posljednji kralj hrvatskoga roda, čijim je padom završeno »doba slavne i sjajne hrvatske povijesti«. Iako se u *Obzoru* čita da je 1102. godina bila godina »velike pogrješke«, ipak je stanovište obzoraša o kontinuitetu hrvatske državnosti vrlo definirano: »Osam stotina godina proletilo je, od toga kobnoga događaja, kada je pao junački kralj Petar Svačić za slobodu svoje domovine, pao je Petar ali *nije pala* (istaknula N. R.) Hrvatska«.⁵⁷ Dolazak Kolomana, tj. ugarskih dinasta na čelo hrvatskoga kraljevstva 1102. godine neodvišnjaci promatraju kao posljedicu »slobodnoga izbora«, dakle, dobrovoljnoga pristanka Hrvata, a ne ugarskoga porobljavanja Hrvatske. Ističu daje otada Hrvatska s Ugarskom povezana samo personalnom unijom, te daje Hrvatska u potpunom kontinuitetu sve do tadašnjih dana zasebna država. Za njih je stoga krajnje »protuslovno« nazivlje »ugarsko-hrvatsko« državljanstvo u mađarskim i hrvatskim zakonima. Obzoraši su odrješito tvrdili da u Hrvatskoj može egzistirati samo hrvatsko, a ne ugarsko ili »ugarsko-hrvatsko« državljanstvo, pa su zahtijevali da se austrijski vladar prigodom posjeta Zagrebu titulira kao hrvatski, a ne kao ugarski kralj.

Budući da su Mađžari na svim područjima društvenoga života neprestano kršili Nagodbu, nastojeći zbrisati hrvatski državni i nacionalni individualitet tumačenjem zajedničkih poslova u Nagodbi kao isključivo mađarskih, *Obzor* je vrlo često donosio članke o hrvatskom državnom pravu i pojedinačnim dokumentima koji su ga tvorili, braneći na taj način hrvatski državni suverenitet u polemikama s budimpeštanskim i bečkim tiskom.⁵⁸ Hrvatskom povijesnom, to jest

Isto, br. 10, 02. 05.1901. g, str. 1, Umjetnička izložba; isto, str. 3, Prosvjeta i umjetnost, Hrvatsko kazalište, Posljednji Zrinski; br. 28, 04. 02.1902. g, str. 1, Fra Grga Martić; II. uzkrnsni prilog *Obzoru* br. 73,29. 03.1902. g, str. 6, Petar Svačić (1102. g.); *Obzor* br. 16,19. 01.1901. g, str. 2, Pokrajinske viesti, Kakvi su riečki Hrvati; *Srbobran* br. 229,18.(31.)10. 1901. g, str. 1, Biračima Srpske samostalne stranke u Hrvatskoj i Slavoniji.

⁵⁶ *Obzor* br. 62,15. 03.1902. g, uvod, Starohrvatsko bogoslužje.

"Isto, br. 73, 29. 03. 1902. g., str. 6, Petar Svačić (1102. g.).

⁵⁸ Isto, br. 28,04.02.1901. g, str. 1, Magj. štampa o ugarsko-hrvatskom državljanstvu; br. 33, 09. 02.1901. g, str. 1, Hrvatsko državljanstvo; br. 48, 27. 02.1901. g, str. 2, Domaće viesti, Kralj, posjeti u Zagrebu; br. 140,20.06.1901. g, str. 1, »Veliko-hrvatski san«; br. 114,18.05.

državnom pravu, tradicijama i institucijama neodvišnjaci su, među ostalim, pridruživali i na *hira municipalia*: »Pozivati se na historijsko državno pravo, znači pozivati se na prava, što ih je naš narod uživao u prošlosti. Ta prava osnivaju se bilo na ugovorima, bilo na ženidbama, ili na ratu ili poveljama (...) Hrvatski je narod svojevremeno izabrao Kolomana za svoga kralja i okrunio ga hrvatskom krunom (...) Kraljevi ugarski prisizali su posebice, da će štititi i poštivati hrvatske pravice (...) Hrvati imaju povelja gotovo od svakoga kralja, počevši od Kolomana pa do najnovijih vremena, koje im osiguravaju njihovu podpunu samostalnosti i cjelokupnost. Te povelje i ugovori jasno govore, da

je hrvatski narod bio vezan na vjernost, kralj na poštivanje pravica«. ⁵⁹ *Obzorje* isticao kako se Hrvati upravo po toj municipalnoj autonomiji razlikuju od svih ostalih Slavena Monarhije, ⁶⁰ iako se ona početkom XX. st. nije nikako mogla uspoređivati s nekadašnjom municipalnom samostalnošću Hrvatske.

Hrvatska državno-pravna i povijesna tradicija je, nezavisno od spomenutih *Obzorovih* odgovora na mađarske pritiske, svakako bila i inače nezaobilazna u oblikovanju hrvatskoga nacionalnog identiteta kao važan pravni temelj stvaranja buduće slobodne i ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske. No, *Obzor* nudi mnogo dokaza da Neodvišnjaci nisu nipošto precjenjivali ulogu hrvatske državno-pravne tradicije u svojem nacionalno-političkom programu i zahtjevanjima, kao stoje to tvrdio *Srbobran*. Štoviše, obzoraši su gotovo programatski isticali važnost prirodnopravnoga načela u oblikovanju hrvatskoga nacionalnoga identiteta i buduće ujedinjene Hrvatske. Neodvišnjaci su isto tako jasno razlikovali univerzalnost (a time i neprijepornost) prirodnopravnoga načela od stroge individualnosti i nepodijeljivosti hrvatskoga državnoga prava između hrvatskoga i još nekoga drugoga naroda. Raspravljajući *sBudapestiHirlapom* o prirodi državne veze između Ugarske i Hrvatske, *Obzorje* istaknuo tu apsolutnost prirodnog prava za sve narode: »Kad bi per absurdum i istinito bilo, što Bogu hvala nije, da je Koloman silom Hrvatsku podjarmio, sila ne bi za to sačinjavala pravo i Hrvati bi imali pravo po narodnom načelu, da se oslobode od gospodarstva ma kojega drugog naroda, pa da ujedine u samostalnu državu sve zemlje u kojima se hrvatski govori. Ali osim toga naravnog prava, koje izvire iz narodnog načela i koje Hrvati imaju onako kao svi ostali narodi, za naše težnje govori i historičko državno pravo«. ⁶¹ Dakle, načelu »sile« suprotstavljali su univerzalno i vrhovno prirodno pravo, na kojemu su zasnivali pravo svakog naroda na nacionalnu slobodu i državnu individualnost, ali se nisu mogli odreći ni privatnoga prava Hrvata na državu, tj. njihova specifičnoga povijesnoga državnoga prava.

1901. g, str. 1, Spljetski sabor; br. 186, 14.08.1901. g, str. 1, Sud cara Jospia II. o kraljevstvu hrvatskomu.

⁵⁹ Isto, br. 142, 22.06.1901. g, str. 1, Historijsko i prirodno pravo u narodnoj borbi; br. 101, 02. 05. 1902. g, str. 1, »Hrvatska patriotska liga«.

⁶⁰ Isto, br. 275, 08.11. 1901. g., uvodnik, U Istri.

⁶¹ Isto, br. 140, 20. 06.1901. g., str. 2, »Veliko-hrvatski san«.

No, svakako treba naglasiti da su neodvišnjaci, upravo suprotno optužbama za koje ih je teretila srpska politika, prirodno pravo nadređivali povijesno pravnom i državnom pravnom načelu, svjesni njegove liberalnosti, tj. neosporivosti za sve pojedince i narode, koji prema tom pravu imaju potpuno jednaka prava na slobodu i individualnost. Neodvišnjaci su bili svjesni i suvremenosti prirodno-pravnoga načela u sustavu političkih ideja zapadnoga svijeta: »(...) naš narod, premda ima tako sjajnu prošlost, premda mu obstanak zajemčuje historičko državno pravo, ipak je raztrgan, ipak prieti opasnost njegovu obstanku. Hoćemo li ga uzčuvati, nije dosta, da se samo pozivamo na stare povelje i listine, na koje danas malo paze, već je treba još jače sile, koja će biti kadra to pravo obnoviti i obraniti narod od propasti. Ta sila temelji se na prirodnom pravu na koje se svaki narod smije i mora pozivati. Po ovom pravu svaki narod može zahtijevati svoju samostalnost, svoju cjelokupnost i jedinstvo. Danas je prirodno pravo jače i važnije nego historijsko (...) Prirodno je pravo prirodjeno svakom pojedinom čovjeku, a očituje se u čuvstvu za narodnost svoju, u ljubavi za dom svoj (...) To čuvstvo i ljubav osviestit će narod (...) Historijsko pravo ima tek uz ovu svijest pravo vrijednost, bez nje je samo prašni list papira (...) Nije naša stranka zbacila historijsko državno pravo Hrvata, ali je do zgrade upozorivala narod, da historijsko pravo tek uz probudjenu svijest ima pravo vrijednost (...) historijsko pravo, ako je i nekad mnogo vrijedilo, danas slabi pred idejom narodnosti«. ⁶² Vidimo da su neodvišnjaci povijesno državno pravo smatrali nedostatnim i zastarjelim načelom u oblikovanju identiteta hrvatske nacije kao i u zahtjevima za njezinim državnim ujedinjenjem i oslobođenjem. No, oni nisu odbacivali povijesno državno pravo Hrvata, nego su ga usklađivali s prirodnim pravom i narodnim načelom, točnije - povijesnom državnim pravom nadređivali su prirodno pravo te su upravo iz toga višeg i apsolutnog prirodnog prava, koje svakom narodu daje pravo na slobodu i individualnost, izvodili i pravo hrvatskog naroda na očuvanje svoje individualnosti, koja je u državnom smislu podrazumijevala i individualno hrvatsko povijesno-državno pravo. Prema tome, neodvišnjaci su na prirodnom pravu temeljili pravo Hrvata da se ostvare individualno i kao narodna zajednica i kao povijesna zajednica, naravno, unutar ujedinjene Trojedne Kraljevine Hrvatske. Dakle, prirodno im je pravo bilo regulativ svakog prava, pa tako i povijesno-državnog, koje ima samo u sklopu prirodno-pravnog načela (tj. njegove manifestacije kao »čuvstva ljubavi za narodnost i dom svoj«) svoju »pravu vrijednost«. Iz ovog je jasno vidljivo da su neodvišnjaci bili daleko od isključivog pozivanja na povijesno državno pravo, pa prema tome i konzervativizma, za koji ih je optuživala srpska politika u Hrvatskoj i šire, jer su zastupali liberalna načela slobode i individualnosti iz prirodnog prava, a hrvatsko su povijesno državno pravo usklađivali s prirodnim pravom i podređivali mu ga.

Vrijednost identiteta povijesno-političke zajednice Hrvata predstavljale su i sasvim određene političke institucije koje su se kontinuirano održale, premda u drugačijem značenju, i do početka XX. stoljeća. U čitavoj drugoj polovici XIX. stoljeća svakako je ipak najveću degradaciju od svih tih ustanova doživjela upravo ona institucija koja je najizrazitije kroz povijest Hrvatske, pod stranim dinastima,

Isto, br. 142, 22. 06. 1902. g, str. 1, Historijsko pravo i prirodno pravo u narodnoj borbi.

utjelovljivala hrvatsku državnost. Riječ je, dakako, o banskoj časti, čiji su ugled i značenje nakon Nagodbe (1868. godine) bili prilično umanjeni, jer je od tada hrvatskog bana imenovao zajednički kralj na prijedlog ugarskog ministra predsjednika, a ne Hrvatskog sabora. Na taj su način hrvatski banovi često postajali neprijatelji hrvatskoga naroda, a ta apsurdna situacija kulminirala je upravo za Khuenova banovanja. Upravo u toj apsurdnoj i za Hrvate krajnje pogubnoj situaciji treba tražiti razloge zbog čega su obzoraši puno češće i više glorificirali bansku čast nego ostale povijesne institucije, poput Hrvatskog sabora i dr. Institucija hrvatske banske stolice bila je čuvar državne autonomije Hrvatske za čitavo vrijeme njezine državne zajednice s Ugarskom, a domaći ljudi na položaju bana (tj. potkralja) nadomještali su gubitak kraljeva domaće krvi nakon dolaska stranih dinasta na čelo Hrvatske. Zato obzoraši ističu stare hrvatske banove kao slavne junake »naše slavne poviesti« koji su se borili i mačem za interese Hrvatske, za »hrvatska narodna i politička prava«. *Obzor* je osobito često spominjao Zrinske, Frankopane i Jelačića: »Ban Jelačić bijaše u pravom smislu hrvatski ban (...) vriedan i dostojan nasljednik slavnih svojih predšastnika: Tome Bakača, Berislavića, Nikole i Petra Zrinskoga, Frankopana (...) proniknut svetinjom tradicija hrvatske banske stolice«. ⁶³

U novijoj hrvatskoj političkoj tradiciji obzoraši vide tri bitne ishodišne točke u izgradnji političkoga identiteta moderne hrvatske nacije. Naravno, riječ je o idejama i ostvarenjima poznatih narodnjačkih vođa u XIX. stoljeću: »Njegovo (Jelačićevo - prim. N. R.) ime znači u poviesti hrvatskoga naroda epohu znamenitu i sjajnu, znači program, u svem i posvemu hrvatski. Imena: Ljudevit Gaj, Josip Jelačić i Josip Juraj Strossmaver tri su etape u poviesti hrvatskoga naroda novijega doba, tri su sjajne zvijezde na obzorju hrvatstva (...) Oko tih triju imena okupljalo se je i okuplja se hrvatstvo«. ⁶⁴ Za razliku od pravaša koji su u Jelačiću gledali simbol sluganstva Austriji, ⁶⁵ obzoraši su u banu vidjeli političara vrlo zaslužna za hrvatski narod, prototip predanosti domovini i naciji: »(...) 1848. godine ban Jelačić vodio je u rat hrvatski narod, da mu spasi narodnost i politička

⁶³ Isto, br. 1, 02.01.1901. g, str. 2, Domaće vijesti, Prlike i naumi društva hrvatskih književnika na početku novog stoljeća; br. 101, 02. 05. 1901. g, str. 3, Prosvjeta i umjetnost, Hrvatsko kazalište, Posljednji Zrinski; br. 230, 07.10.1901. g, str. 1, Stogodišnjica rođenja bana Jelačića; br. 238, 16.10.1901. g., str. 1, Živio ban Jelačić; br. 148, 30. 06.1902. g., str. 2, Domaće vijesti, Čije li je Medjumurje?.

⁶⁴ Isto, br. 230, 07.10.1901. g, str. 1, Stogodišnjica rođenja bana Jelačića.

⁶⁵ Riječki *Novi list*, koji je uređivao dalmatinski pravaš Frano Šupilo, oštro je osudio *Obzor* što slavi »ilirke pogreške« i pogreške bana Jelačića, jer banov put »lojalnosti« Austriji može hrvatskom narodu kao nagradu donijeti samo »germanizaciju Bosne i Dalmacije«. Obzoraši su se opravdavali da nisu u svom listu slavili »put« već »program« braće Jelačić, a to je »program Hrvatskoga sabora iz 1848.g, koji isključuje i germanizaciju i mađarizaciju Hrvatske«. Nadalje, obzoraši ističu da Hrvati s Jelačićem nisu ustali na oružanu borbu s Mađarima da bi obranili bečku »kamarilu«, niti zato što su bili »orudje reakcije proti slobodnom pokretu Magjara«, već zato što su Mađari htjeli u sklopu svoje revolucije »da zgnječe našu slobodu i naš narodni život«, a interesi Hrvata su se tada slučajno poklopili i s interesima Monarhije: *Obzor* br. 168, 24. 07. 1901. g, str. 2, Domaće vijesti, »Krivi nazori«; br. 214, 18. 09. 1902. g, uvodnik, Košutova stogodišnjica.

prava. Nezahvalnost je kriva, što mu ne izvojeva slobodu i jedinstvo, ali mu očuva narodnost (...) To je ono, što mnogi, koji o djelovanju bana Jelačića sude (...) sude jednostrano, nepodpuno i krivo (...) Kad smo se godine 1860. digli na ustavni život, svi smo bili Hrvati. To ne bijasmo za ilirskog pokreta (...) Narodnostno pitanje bilo je riješeno godine 1848.«⁶⁶ Obzoraši su se rado prisjećali i Mihovila Pavlinovića, naglašavajući anticipativnost njegovih političkih i nacionalnih ideja u odnosu na suvremene političke zahtjeve banovinskoga narodnjaštva: »Danas se misli, da je ovakvo shvaćanje hrvatskoga jedinstva (Pavlinovićevo shvaćanje o državnom jedinstvu Bosne i Hercegovine s Hrvatskom unutar Habsburške Monarhije - prim. N. R.) nešto nova, nešto radikalna, nešto o čemu rodoljubi, koji su se stavili na čelo pokreta godine 1861, nisu ni sanjali.«⁶⁷ Najspominjaniji i najslavljeniji narodnjački političar i ideolog *Obzorovih* stranica svakako je bio biskup Strossmayer. *Obzor* se o biskupu izražavao samo u superlativima. Dan prije Strossmayerova imendana, *Obzorje*, biskupu posvetio čitavu naslovnicu tvrdeći: »Biskup je barjak hrvatskoga naroda, biskup mu je ideal, biskup mu je program (...) Narod je naš duševno ujedinjen i slobodan, jer ima svoju kulturu, narodnu, vlastitu, neodvisnu. Komu to mora da zahvali? Biskupu Strossmayeru!« Zbog mnogobrojnih donacija i dobrotvornih priloga koje je biskup stalno davao za podizanje hrvatskih kulturnih i prosvjetnih ustanova, uostalom, Strossmayer je značajno financirao i sam *Obzor*, obzoraši su ga nazivali »narodnim dobrotvorom.«⁶⁸

Hrvatski nacionalni identitet neodvišnjaci nisu određivali kao statičan skup koji čine samo povijesne, pravne, kulturne i druge tradicije. Postojeća državno-pravna, politička i duhovno-kulturna tradicija, u njihovu određenju, samo je jedna dimenzija dinamičnoga procesa oblikovanja nacionalnoga identiteta, koja se proširila na suvremenim modernizacijskim procesima unutar hrvatskoga društva. Te modernizacijske tokove obzoraši su promatrali kao integrativne procese, temeljene na vrijednostima jezične, kulturne i ekonomske homogenizacije. Slična shvaćanja zastupao je i Stjepan Radić u knjizi »Suvremena Hrvatska«, pa je to njegovo djelo *Obzor* pratio u izvacima kroz nekoliko brojeva. Radić uočava da u oblikovanju nacionalnoga identiteta nisu dostatne samo etničke (krvnosrodstvene) i jezične vrijednosti unutar određene zajednice, već sve te vrijednosti zajedno moraju biti u interakciji sa suvremenim gospodarskim i društvenim kretanjima: »Osnov naroda je etnografska i jezična srodnost svih onih, koji ga tvore (...) Nije dostatno da se zajedništvo vjere i običaja može dokazati historijski, nego je potrebno, da se očituje u identičnim pojavama suvremenoga gospodarskoga i socijalnog života, a to znači zajednicu tradicije i potreba, misli i težnje.«⁶⁹ I Radić i obzoraši smatrali su prirodno pravo, tj. narodno pravo (»narodnosni princip«) najvažnijim temeljem izgradnje modernoga nacionalnoga identiteta i zahtjeva za nacionalnom samostalnošću, no, uvelike ih je razlikovalo shvaćanje povijesno-državnoga prava. Dok su neodvišnjaci usklađivali hrvatsko povijesno-državno

⁶⁶ *Obzor* br. 238, 16.10.1901. g, str. 1, Živio ban Jelačić.

⁶⁷ Isto, br. 114, 18. 05.1901. g, str. 2, Na uspomenu Mihovila Pavlinovića.

⁶⁸ Isto, br. 64, 18.03.1901. g, uvodnik, Živio Strossmayer!; isto, str. 1, Počast narodnom dobrotvoru; br. 101, 02. 05.1901. g, str. 1, Umjetnička izložba.

⁶⁹ Isto, br. 19, 23. 01.1901. g, str. 1, Češka knjiga o Hrvatskoj.

pravo s prirodnim pravom, podređujući prvo potonjem, Radić je ta dva pravna načela gotovo u potpunosti smatrao inkompatibilnima, zbog čega je odlučno odbacivao unošenje povijesno-državnoga prava u politički program.⁷⁰

No, Radić i obzoraši slagali su se i u isticanju važnosti još jednog elementa u izgradnji nacionalnoga identiteta, a to je »narodna svijest«. »Narodnu svijest« promatrali su kao neodvojivi dio strukture prirodnoga prava i narodnoga načela. *Obzor* je o tome pisao:»(...) unutrašnja sila, koja me čini bližim jednom narodu od drugoga, kojom se osjećam kao član posebnoga skupa prema drugima, to je svijest narodna. Taj se novi princip, jer naravni, tako učvrstio, da se pred njim ruše stare doktrinarske nauke, koje su polazile sa stanovišta sveljudskoga«. ⁷¹ Kako je »narodnu svijest« smatrao katalizatorom modernizacijskih i nacionalno-integracijskih procesa, *Obzor* je kritizirao domaču inteligenciju jer nije dovoljno radila na »probudjenju narodne svijesti« u širim narodnim slojevima. Nacionalno osvještenje svih društvenih slojeva, tj. postojanje »narodne organizacije«, i gospodarski preporod hrvatskog društva *Obzor* ističe kao dvije glavne pretpostavke za ostvarenje nacionalno-političkog programa, tj. slobodne i ujedinjene Hrvatske. Obzoraši su smatrali da, uz »narodnu svijest«, u širim društvenim slojevima treba razvijati i »svijest o nuždi slobode i jedinstva domovine«. Dakle, nacionalno integriranje, uz prethodnu jezičnu, duhovno-kulturnu i gospodarsku homogenizaciju, svakako ne može biti dovršeno bez zaokruživanja nacionalnoga teritorija i stvaranja nezavisne nacionalne države, kao krajnjeg stupnja u razvoju hrvatskog naroda.⁷²

Obzor je osuđivao ekonomsko separiranje Srba u Hrvatskoj, koje su samostalci agilno provodili pod geslom »svoj k svomu«, jer su time narušavali procese modernizacije hrvatskog društva na gospodarskom planu. No, dok je isključiva primjena gesla »svoj k svomu« bila štetna onda kada ga je primjenjivala srpska narodna manjina u odnosu na sve ostale »nesrpske« gospodarske čimbenike unutar hrvatskoga nacionalnoga društva, *Obzor* je smatrao da »razumna« primjena istoga gesla, na razini nacionalne zajednice, može biti korisna: »Trebalo da se u sklad dovede princip privatno gospodarski (egoizam) s onim smislom za cjelinu, kojoj sam članom. To znači: ja ću se iznajprije dakako brinuti za se, ali pritom ne smijem zaboraviti, da sam član stanovitoga skupa prema kome imam i dužnosti (...) Kad uz jednake uvjete mogu steći i kod kuće i u tuđini, onda mi je dužnost, da svoje potrebe namirim iz domaćeg vrela (...) Sva naša narodna (tj. nacionalna-prim. N. R.) borba, ima sebi postaviti za cilj: emancipirati se od tuđine i ovladati domaćim tržištem. Samo onda ćemo doći do ostvarenja svojih narodnih (tj. nacionalnih) ciljeva, ako političkoj borbi damo stvarni ekonomski temelj«. Dakle, neodvišnjaci nisu shvaćali apsolutno geslo »svoj k svomu« poput samostalaca, već su ga usklađivali s ekonomskim zakonima na tržištu, što znači da su se u prvom redu rukovodili idejom ekonomskog liberalizma, a tek potom »ekonomskog naciona-

⁷⁰ Isto, br. 18, 22. 01.1901. g, str. 1, Češka knjiga o Hrvatskoj.

⁷¹ Isto, br. 137,17. 06.1901. g, str. 1, Narodna ideja i geslo: »Svoj k svomu«.

⁷² Isto, br. 253,04.11.1902. g, uvodnik, Naša narodna organizacija; br. 246,25.10.1901. g, str. 1, Narodna snaga.

lizma«, koji je, kako piše *Obzor*, našao svoju formulaciju u geslu: »Svoj k svome«. ⁷³ Glavnu smetnju ekonomskoj homogenizaciji u procesu modernizacije hrvatske nacije činile su loše prometne veze te nedostatak željezničkih pruga koje bi kvalitetno prometno povezale sav teritorij hrvatske nacije. U razdoblju 1901.-1902. godine aktuelan je bio zahtjev Trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu za izgradnjom željezničke veze Sisak-Knin preko koje se trebao Zagreb povezati s Jadranom. Komoraje zahtijevala i promjenu mađarske tarifne politike na željeznicama u Hrvatskoj jer je sustavno ometala trgovačko poslovanje. ⁷⁴ Za gospodarski preporod bilo je presudno i podizanje seljaštva, tj. njegova organizacija putem seljačkih udruga, kreditnih zavoda i slično. Tijekom cijele 1901. godine *Obzor* je vodio agitaciju za podizanje Hrvatske poljodjelske banke te je obavještavao o novoosnovanim seljačkim zadrugama. Iako je *Obzor* isticao važnost stvaranja hrvatskih seljačkih zadruga i organizacija seljaštva kao bitnih pretpostavki modernizacije hrvatskog društva, nije ni izdaleka bio agilna na tom polju poput *Srbobrana*, štoviše, isticao je srpske uspjehe u organiziranju seljaštva kao znatno veće od hrvatskih. ⁷⁵ *Obzor* je u razdoblju 1901.-1902. godine imao stalnu gospodarsku rubriku u kojoj je, osim banske Hrvatske, osobitu pozornost pridavao i gospodarskim pitanjima u Dalmaciji.

Intenzivna kulturno-jezična homogenizacija Hrvata započela je od 30-ih godina XIX. stoljeća, ali je proces izgradnje jezika bio intenzivan i početkom XX. stoljeća. U promatranom je razdoblju standardizacija hrvatskoga književnoga jezika tekla u znaku pobjede hrvatskih vukovaca, ali u *Obzoru* ne nalazimo previše oduševljenja za njihov rad. S puno više oduševljenja obzoraši su spominjali jezično-kulturni rad Ljudevita Gaja, slaveći ga kao utemeljitelja moderne hrvatske kulture: »Gaj je uvidio, što domovini treba za njezin duševni napredak, pa je nastojao, da oduševi narod za knjigu. Zato izdaje novine i ustraja (...) knjižnicu narodne čitaonice. Inicijativom Gaja u obće su udareni temelji svemu što možemo danas kao kulturni narod svijetu pokazati«. ⁷⁶ S druge strane, iako je upravo 1901. godine izašao novi Broz-Ivekovićev »Rječnik hrvatskoga jezika«, djelo hrvatskih vukovaca, obzoraši ga prikazuju u svom listu samo informativno. ⁷⁷

Oblikovanje identiteta hrvatske nacije na kulturno-jezičnom planu početkom XX. stoljeća još je podrazumijevalo i otpor germanizaciji, mađarizaciji i ta-

⁷³ Isto, br. 123,30. 05.1901. g., str. 2, Kako je u Istri?; br. 292,19.12.1901. g., str. 2, poziv na davanje novogodišnjega priloga »Družbi sv. Ćirila i Metoda«; br. 6,09. 01.1902. g., str. 3, Društvene vesti.

⁷⁴ * *Obzor* br.107,10.05.1902. g., str. 3, Gospodarstvo, Izveštaj trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu.

⁷⁵ Isto, br. 293, 20. 12.1901. g., str. 1, Konstituiranje hrvatske poljodjelske banke; br. 8,11. 01.1902. g., uvodnik, Hrvatska poljodjelska banka; br. 135,05.07.1902. g., str. 3, Prosvjeta i umjetnost, »Hrvatske seljačke zadruge«; Prilog *Obzoru* br. 295, 24. 12. 1902. g., str. 2, Hrvatska seljačka zadruga.

⁷⁶ Prilog *Obzoru* br. 96,26.04.1902. g., str. 3, Prosvjeta i umjetnost, Predavanje o Ljudevitu Gaju.

⁷⁷ *Obzor* br. 103, 04. 05.1901. g., str. 1, Rječnik hrvatskog jezika.

lijanzaciji. Dok se u Zagrebu širio jak utjecaj njemačke kulture putem novina, govora, literature i slično, te se sve više protuzakonito uvodio mađarski na željeznice, natpise javnih zgrada te u škole, dotle su u Dalmaciji i Istri hrvatske narodne stranke sa sasvim drugačijih pozicija vodile borbu protiv prevlasti njemačkoga i talijanskoga jezika u javnom životu, uredima i školama. U Istri je situacija bila najteža jer je tamo pitanje jezika i škole bilo primarno pitanje održanja hrvatske nacije. Premda pitanja jezika u užoj Hrvatskoj nisu više ni izdaleka imala takvo nacionalno značenje, jer u Banovini je još 1861. godine hrvatski jezik priznat kao službeni, a Nagodbom ozakonjena i kulturna autonomija, ipak na ulici, u trgovinama, kavanama i drugim javnim mjestima početkom XX. stoljeća još uvijek sve vrvilo od tuđega jezika.⁷⁸ *Obzor* je revno sudjelovao u tzv. »pokretu protiv tudjinštine« i »švabčarenja«, smatrajući ga potrebnim u čitavoj Hrvatskoj kako bi se ponajprije uklonio jak utjecaj njemačkoga jezika i kulture, započevši od svakodnevnoga govornoga jezika pa do izbacivanja stranih predstava s repertoara hrvatskih kazališta:»(...)Hrvatsku treba preporoditi (...) Hrvate pohrvaiti (...) Mi eto ne mislimo hrvatski, ne govorimo hrvatski, naša književnost, naša umjetnost nema hrvatskog biljega. Gotovo sve što smo uradili u zadnje vrijeme, može pristati na sjever i jug izvan naših granica (...) U drami dominiraju tuđi komadi (...) opera je kozmopolitska. U Dalmaciji i Istri ne smije se čuti hrvatska rieč (...) Silesija tuđjih knjiga i časopisa dolazi k nama (...)« Za ovakvu »zarazu tudjinštine« u javnom i kulturnom životu *Obzorje* dobrim dijelom krivio same Hrvate jer su je podržavali.⁷⁹

Kulturnom području, u najširem smislu te riječi, *Obzor* je pridavao možda najznačajniju ulogu u oblikovanju nacionalnoga identiteta Hrvata. Njegova djelatnost na kulturnom planu mnogo je veća nego na ekonomskom, i obuhvaća, koliko to može, prostor čitave buduće ujedinjene hrvatske države. Tako je *Obzor* osobito zdušno pomagao rad istarske »Družbe sv. Cirila i Metoda« na prikupljanju sredstava za osnivanje hrvatskih škola u Istri.⁸⁰ Kazališni se život redovito prati u svakom broju, pri čemu *Obzor* najviše pozornosti pridaje izvedbi neke domaće drame ili opere s nacionalno-povijesnom tematikom, jer su one uvijek prilika da si zagrebačko građanstvo da nacionalnoga oduška i javno manifestira svoju nacionalnu svijest, što na drugim javnim mjestima nagodbene Hrvatske nije uvijek bilo moguće. Isto tako, *Obzor* je oduševljeno pratio turneju opere Hrvatskoga narodnog kazališta po Dalmaciji, čije je gostovanje u Splitu, Dubrovniku i drugdje izazivalo negodovanje »talijanaša« (tj. autonomaša).⁸¹ U listu se prate i

Isto, br. 58, 11. 03. 1901. g, str. 1, Dalmatinski zastupnici na carevinskom vieću; br. 62, 15. 03. 1901. g, str. 1, Ravnatelj-kapral; br. 76, 02. 04. 1901. g, str. 1, Povrede na dnevnom redu; Prilog *Obzoru* br. 135, 05. 07. 1901. g, str. 2, Pokrajinske viesti, Mržnja protiv hrvatstva na Rieci; br. 257, 08. 11. 1902. g., uvodnik, U Istri.

⁷⁹ Isto, br. 239, 17. 10. 1901. g, str. 3, Protiv tudjinštini; isto, str. 3, Pokrajinske viesti, Zaraza tudjinštine; br. 74, 01. 04. 1902. g, str. 3, Naši dopisi, Hrvatsko kazalište u Varaždinu.

⁸⁰ Isto, br. 123, 30. 05. 1901. g, str. 2, Kako je u Istri?; br. 292, 19. 12. 1901. g., str. 2, poziv na davanje novogodišnjega priloga »Družbi sv. Ćirila i Metoda; br. 6, 09. 01. 1902. g, str. 3, Društvene viesti.

⁸¹ Isto, br. 105, 07. 05. 1901. g, str. 3, Prosvjeta i umjetnost, Talijanaši i hrvatska opera.

druge kulturne ustanove izvan Banovine, kao npr. »Matica dalmatinska« ili pjevačka društva u Bosni i Hercegovini. Od svih kulturnih društava, pjevačkim su društvima obzoraši pridavali najveće značenje u širenju nacionalne svijesti: »U novije doba opaža se na sve strane, gdje žive Hrvati, od kolike su važnosti i koristi za hrvatstvo pjevačka društva, gdje uprava i članovi shvaćaju onako uzvišeno svoju zadaću, kako to vidjesmo, da drugo ne spominjemo, kod upravo veličajnih svečanosti posvete barjaka 'Trebevića' u Sarajevu, 'Lipe' u Osijeku, i 'Vienca' u Varaždinu. To su tri vrlo znamenite manifestacije solidarnosti hrvatstva baš u onim krajevima, kuda se često zalieće misao zabrinutih hrvatskih rodoljuba«. ⁸² Prigodom proslave zagrebačkoga pjevačkog društva »Kolo« 1902. godine, *Obzor* je vrlo jasno istaknuo važnost kulturne homogenizacije u općoj integraciji hrvatske nacije: »Zaslugom pjesme našega 'Kola' Zagreb je danas sjedište proslave u kojoj učestvuju svi Hrvati«. Na samoj proslavi »(...) nije bilo razlike među Bosancem, Dalmatincem, Slavoncem, Banovcem: svi su bili jedno, svi su bili jedno i samo Hrvati. Grlili se i bratimili u ime hrvatske pjesme, kao braća koja sačinjavaju ne jednu nerazdruživu zajednicu, nego jedno nerazdruživo jedinstvo«. ⁸³

Proces oblikovanja identiteta srpske narodne zajednice u Hrvatskoj, bio je u najvećem dijelu njezine povijesti voden Srpskom pravoslavnom crkvom. Iako početkom XX. stoljeća procesi modernizacije i homogenizacije ustrojstva srpske narodne zajednice u Hrvatskoj teku i izvan institucija Pravoslavne crkve i crkvenoškolske autonomije, pravoslavlje je i dalje primarno obilježavalo srpski individualitet u Hrvatskoj. Srpska samostalna stranka isticala je vjeru kao bitan sadržaj srpstva, zapravo, identificirala je srpstvo sa svetosavskim pravoslavljem, smatrajući ga najvažnijom srpskom nacionalnom baštinom, tj. samom biti srpstva: »(...) posle tužnog Kosova (...) Srbin bi uništen bio, da mu ne beše *najsilnije oružje* (istaknula N. R.) u amanet predano - sveta vera pradedovska, milo srpsko Pravoslavlje«. Na drugome mjestu samostanci su još jasniji: »Nema nijednog naroda na svijetu koji je toliko vezao svoju religiju sa svojom nacijom kao što je to učinio srpski narod (...) Odreći se pravoslavne vjere, znači odreći se svoje nacije - to je karakterni fakat«. ⁸⁴ Sv. Savu je *Srbobran* slavio kao utemeljitelja svih bitnih duhovno-kulturnih vrijednosti identiteta srpskoga naroda, posebno srpskih povijesnih institucija u Hrvatskoj: samostalne srpske crkve, prosvjete i škole. Proslave srpskih vjerskih običaja, u prvom redu svetosavskih besjedi, *Srbobran* je zdušno pratio svake godine na cijelom južnoslavenskom prostoru Monarhije, a te proslave imale su u samostalskom listu više nacionalan nego vjerski karakter. ⁸⁵

Isto, br. 153, 06. 07.1901. g, str. 1, Budjenje narodne svjesti.

⁸³ Isto, br. 189, 18. 08.1902. g., uvodnik, Slava hrvatske pjesme.

⁸⁴ *Srbobran* br. 269, 10.(23.)12. 1901. g., str. 1, Sv. despot Jovan Branković; br. 39, 19.02.(04.03.) 1902. g, str.1, Koje kriv za prozelitizam na Balkanu?.

⁸⁵ Isto, br.15, 19.01.(01.02.) 1902. g., Podlistak, Svetosavska beseda u Baranji; br.22, 29.01(11.02.) 1901. g., str. 2, Proslava svetog Save u Brčkom; br. 9, 11.(24.)01.1902. g, str. 4, Domaće vijesti; Svetosavska besjeda u Zagrebu; isto, Svetosavska besjeda u Pakracu; br. 10,12.(25.)01.1902. g, uvodnik, Svetosavske misli; isto, str. 6, Srpski glasnik, Svetosavske besjede u Bosni i Hercegovini; br. 15,19.01.(01.02) 1902. g, str. 5, Naši dopisnici, Subotica, o časnim verigama (svetosavska proslava).

Samostalci su prihvaćali Vukovo određenje srpske nacije kao zajednice štokavskog jezika⁸⁶, što znači da su dopuštali i postojanje Srba nepravoslavne («druge vjere»), ali su te nepravoslavne »Srbe« tretirali kao odnarođeni dio srpskog naroda koji je »gubljenjem« pravoslavne vjere izgubio »prvobitni« srpski narodni identitet. *Srbobran* je pisao: »Sveti je Sava čovjek zaslužan za narod srpski jer je udario temelj crkvi i vjeri, koja je srpska (...) Ovakva historijska veza crkvenog i narodnog života duboko je urezala svoj znak na Srpstvu (...) Srbin od srpske vjere i crkve ima svoj naročiti karakter, svoje naročite osobine, po kojima se razlikuje od *Srbina druge vjere* (istaknula N. R.).«⁸⁷ *Srbobranu* je sv. Sava otac sveg srpstva, pojam najintimniji svakom Srbinu: »Svaki Srbin poznaje svoga sv. Savu!«.⁸⁸ Stoga, *Srbobran* tvrdi da na dan sv. Save »(...) gdje god i jedan Srbin samo danas živi i diše i taj jedan sv. Savi danas kandioce prižiže i pali«.⁸⁹

Pravoslavna je crkva bila glavna povijesna institucija Srba u Hrvatskoj; ona je bila izvorište i čuvar svih onih vrijednosti koje su tvorile zasebni narodni identitet Srba, a to su jezik i pismo, »istorične tradicije«, sjećanje na matičnu srednjovjekovnu srpsku državu i njezine vladare. Sjedište srpske patrijaršije, tj. vjerski i crkveni centar svih Srba, nalazio se je u Srijemskim Karlovcima u Hrvatskoj, pa je *Srbobran* naglašavao kako je upravo u razvoju hrvatskih Srba pravoslavna crkva imala presudnu ulogu: »Što je istorija Srba u Ugarskoj i Trojedinici skoro sve dogodine 1848, no istorija Karlovačke mitropolije«.⁹⁰

Za samostalce je sva srpska povijest bila sažeta u dva razdoblja - razdoblje prije i razdoblje nakon navale Turaka. Život i djelo sv. Save ishodišta su prvog razdoblja, razdoblje uspona srednjovjekovne srpske države i domaćih vladara, pa je dan sv. Save - najznačajniji srpski nacionalni blagdan - ujedno i dan evociranja uspomena na to prvo povijesno razdoblje. Drugi najznačajniji srpski nacionalni datum istican u *Srbobranu* je Vidovdan dijametralan po svom značenju prvim povijesnim ishodištima. To nije dan slavlja, već tuge, jer ne podsjeća na stvaranje, utemeljivanje i rast srpstva, kao blagdan sv. Save, nego na uništenje srpske državne samostalnosti i početak prisilne disperzije srpskog etnosa, porazom na Kosovu na Vidovdan 1389. godine. *Srbobran* je smatrao da se na taj dan svaki Srbin mora moralno preispitati: »Vidov dan je za svakog Srbina dan u godini, kada se ispovjeda sam sebi, kada se Srbin ispovjeda Srpstvu, polažući računa o onome što se je na Kosovu srušilo«. Sva »tragičnost« položaja prečanskog srpstva, »petvjekovne muke i patnje srpskog naroda«, ishodište imaju na Kosovu polju u »nesrećnoj neslozi« zbog koje je »propanulo srpsko carstvo«.⁹¹ Taj »kompleks« nesloge srpskog

⁸⁶ O tezi Vuka Stefanovića Karadžića da su svi južnoslavenski štokavci Srbi vidi: I. Banac, n. dj. pod br. 1, str. 84-86; M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 152-153.

⁸⁷ *Srbobran*, br. 10,13.(26.)01.1901. g., str. 1, Podlistak, O srpskoj crkvi.

⁸⁸ Isto, br. 137, 28.06.(11.07.) 1902. g., str. 2-5, Podlistak, Srpski sveti Sava i češki sv. Jovan Hus.

⁸⁹ Isto, br. 22, 29.01.(11.02.) 1901. g., str. 2, Proslava svetog Save u Brčkom.

⁹⁰ Isto kao pod br. 62.

⁹¹ *Srbobran* br. 129,15.(28.)06.1901. g., str. 1, Vidov dan; br. 127,15.(28.)06.1902. g., uvodnik, Vidov dan.

naroda za samostalce je sastavni dio narodnog identiteta sve od sudbonosne Kosovske bitke, a očigledno je našao svog odraza i u nacionalnoj ikonografiji. Četiri ćirilička slova »S« koja se nalaze na svakom srpskom grbu, pa i na grbu zastave Karlovačke mitropolije u Hrvatskoj, tvore inicijale indikativnog slogana: »Samo sloga Srbina spašava«. ⁹² Dok je svetosavlje samostalcima utjelovljenje vrijednosti koje tvore duhovno-kulturnu zajednicu Srba, koja je, prema *Srbobranu*, već čvrsto homogenizirana i ujedinjena, kosovski im je poraz izvorište vrijednosti političkog identiteta, vrijednosti koje srpsku političku zajednicu identificiraju kao »razdrobljenu« i necjelovitu. ⁹³

I ishodište novije političke i povijesne tradicije Srbaje borba s Turcima početkom XIX. stoljeća, koja donosi bitno novu vrijednost u procesu oblikovanja srpskoga nacionalno-političkog identiteta - samostalnu srpsku državu. Za svu suvremenu »intenzivnost« srpskog nacionalnog osjećaja i ponosa« zaslužna je »irojska revolucija šumadinskih Srba pod Karađorđem«. ⁹⁴ Stvaranje samostalne srpske države za Srbe u Hrvatskoj značajno je u prvom redu stoga što oni u oslobođenju matice vide mogućnost ponovnoga državnog okupljanja disperziranog srpstva.

Povijesne tradicije Srba, na kojima samostalci temelje povijesni i politički identitet Srba u Hrvatskoj, tj. njihovu povezanost s maticom Srbijom, imaju naglašeno mitski karakter. U *Srbobranu* se borbe s Turcima na Kosovu polju, ili pak I. i II. srpski ustanak prikazuju na pomalo euforičan način, tako da svi ti događaji više podsjećaju na legende nego na prošlu stvarnost. No, osim usmenopredajne baštine, koja je najzaslužnija za mitologiziranje vlastite prošlosti u *Srbobranu* ⁹⁵, samostalci su naglašavali i pisanu povijesnopravnu tradiciju Srba u Hrvatskoj. To povijesno pravo Srba u Hrvatskoj bilo je privilegijско, odnosno zakonski je kroz prošlost reguliralo položaj srpske crkveno-školske autonomije, no, vidjeli smo da su tom povijesnom pravu samostalci pripisivali državni, a ne privilegijalni karakter. ⁹⁶ Privilegijalno pravo omogućavalo je Srbima u Hrvatskoj da razviju i očuvaju

⁹² Isto, br. 277, 22.12.1901. g. (04.01.1902. g.), str. 2, Imamo li mi Srbi prava na svoju zastavu u Hrvatskoj.

⁹³ Isto, br. 18, 24.02.(06.02.) 1901. g, str. 1, Miletićeva osmrtnica.

⁹⁴ Isto, br. 235, 27.10.(09.11.) 1901. g., str. 5, Novo društvo u Petrogradu; br. 255, 22.11.(05.12.) 1901. g, str. 3, Jezuitski *Obzor* i njegovi razni javni i tajni ortaci; br. 82, 13.(26.)04..1902. g, uvodnik, Uskrs.

⁹⁵ Na jednome mjestu samostalci priznaju, suprotno svim načelima svog novinskoga stila, da upravo među Srbima prečanima vlada »rođena kulturna zaostalost« jer kod njih knjiga još nije kvalitetno zamijenila usmenu predaju, pa im je usmena predaja i dalje glavna »uspomena na prošlost«: *Srbobran* br. 30, 08.(21.)02.1902. g, str. 2-4, Podlistak, O našim seobama u Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju; br. 255, 22.11.(05.12.) 1901. g, str. 3, Jezuitski »*Obzor*« i njegovi razni javni i tajni ortaci; br. 124, 09.(22.)06.1901. g, str. 2, Podlistak, »Znameniti Srbi XIX-og veka«; br. 233, 27.10.(09.11.) 1901. g., str. 5, Novo društvo u Petrogradu; br. 174, 17.(30.)08.1902. g, str. 3, Prilog »Obzorovim« uvjetima kulturne naobrazbe«.

⁹⁶ *Srbobran* br. 198, 12.(25.)09. 1901. g., str. 1, Sa avtonomnog zbora u Rumi; br. 227, 16.(29.)10.1901. g, str. 1, Program srpske narodne samostalne stranke.

sve one zasebne vrijednosti koje su određivale etničku posebnost njihove narodne zajednice u krvnosrodstvenom, kulturnom, vjerskom i duhovno-civilizacijskom smislu. Srpsko, tj. »slavensko« pismo ćirilica-kako je to isticao *Srbobran*, po svojoj provenijenciji najuže vezano uz Pravoslavnu crkvu, bilo je službeno pismo srpske autonomije i autonomnih institucija, naravno, kao što je i srpski jezik bio njezin službeni jezik. Najviša je autonomna institucija Srba bio narodno-crkveni sabor, s patrijarhom u Srijemskim Karlovcima na čelu, »pokretač, upravljač i čuvar autonomije naše«, kako piše *Srbobran*.⁹⁷ Vrhovna autonomna vlast bila je podijeljena između Saborskog odbora i Narodnoga školskog savjeta.⁹⁸ Sabor je imao vrhovnu zakonodavnu i upravnu vlast, ali uredbe koje je donosio stupale su na snagu tek odobrenjem ugarske vlade, što su samostalci smatrali »velikom povredom« zakonske samouprave narodno-crkvenog sabora. Niže autonomne ustanove bile su eparhijske skupštine s eparhijskim odborima. Svim tih ustanovama *Srbobran* je davao političko značenje kao primarno, a kanonska pitanja ga nisu zanimala.⁹⁹

Naime, samostalci su razlikovali crkveno-školsku autonomiju od »narodne samouprave« Srba, iako potonja nije nigdje bila službeno spomenuta, niti ozakonjena.¹⁰⁰ Na isti je način *Srbobran* srpske konfesionalne škole u prvom redu smatrao nacionalnim a ne vjerskim školama, što se vidi i iz naziva koji koristi: »narodno-autonomne škole«. Zbog izrazita nacionalnog značaja koji je *Srbobran* pridavao autonomnim školama, smatrao ih je »najsvetijim« srpskim autonomnim ustanovama. S. Pribičević je možda najbolje izrekao funkciju koju su srpske konfesionalne škole imale u oblikovanju narodnog identiteta Srba u Hrvatskoj: »Kod nas školska ustanova ne smije imati samo edukativnu stranu, ona mora biti u cijelom opsegu svome nacionalna (...) Zadatak naše narodne škole u tom je da razvija svijest o zajedničkoj narodnoj ličnosti (...).«¹⁰¹ Škole i druge esencijalne ustanove u oblikovanju identiteta Srba u Hrvatskoj samostalci nastoje očuvati pozivajući se na svoje povijesno pravo, no, oni su na istom pravu temeljili i zahtjeve za političkom (teritorijalnom) autonomijom Srba u Hrvatskoj. Na povijesno-državno pravo samostalci su se pozivali i kada su teritorije Makedonije i Kosova prisvajali srpskoj naciji i državi. Prema tome, samostalci su kontradiktorni kada podržavaju ono mišljenje koje je sve stoje hrvatsko proglašavalo konzervativnim zastupnikom

⁹⁷ Isto, br. 198,12.(25.)09.1901. g., str. 1, Sa avtonomnog zbora u Rumi; br. 115-125/1902. g. Zasedanja Srpskog narodno-crkvenog sabora.

⁹⁸ Isto, br. 145, 09.(22.)07.1902. g., uvodnik, Sabor odgođen.

⁹⁹ U jednom članku *Srbobran* uspoređuje Narodno-crkveni sabor s političkim parlamentom, zato stoje raspored snaga i stranaka na njemu bio jednak kao i u zemaljskom Saboru: *Srbobran* br. 88,24.04.(07.05.) 1902. g., uvodnik, Kako protivnici rade!; br. 198,12.(25.)09.1901. g., str. 2, Sa avtonomnog zbora u Rumi.

¹⁰⁰ *Srbobran* br. 277,22.12.1901. g. (04. 01.1902. g.), str. 2, Imamo li mi Srbi prava na svoju zastavu u Hrvatskoj i Slavoniji; br.27, 05.(18.)02.1902. g., uvodnik, Opet srpska zastava.

¹⁰¹ Isto, br. 133, 22.06.(05.07.) 1902. g str. 6-7, Govor Svetozara Pribičevića; br. 77, 08.(21.)04.1902. g, str. 1-2, Autonomni program srpske samostalne stranke.

»isključivo« povijesno-državnog prava, odnosno sve što je srpsko liberalnim, jer se tobože poziva »samo« na »napredno« prirodno pravo.¹⁰²

U oblikovanju političkog, duhovno-kulturnog te posebno socijalno-ekonomskog identiteta srpske narodne zajednice u Hrvatskoj, svi napori Srpske samostalne stranke bili su usmjereni na združivanje prečanskog srpstva i njegovo državno ujedinjenje s maticom Srbijom. Stoga modernizacijski procesi koje inicira Srpska samostalna stranka unutar srpske zajednice u prvom redu podrazumijevaju njezinu što čvršću homogenizaciju na gotovo svim socijalnim područjima. Samostalska djelatnost na podizanju srpskih prosvjetno-kulturnih ustanova, u prvom redu osnovnih škola i gimnazija, njezini zahtjevi za reformom školstva i slično, išli su za homogeniziranjem Srba na čitavom području Karlovačke mitropolije, dakle, za povezivanjem Srba bez obzira na državno-pravnu granicu između Hrvatske i Ugarske koja ih je dijelila.¹⁰³ U radu na podizanju srpskoga seljaštva i građanstva najjača srpska opozicijska stranka u Hrvatskoj prešla je okvir Karlovačke mitropolije, pa i same Habsburške Monarhije, te u kratkom vremenu postigla izvrsne rezultate. Samostalci su smatrali da upravo gospodarstvo ima presudnu ulogu u oblikovanju narodnog identiteta, odnosno u homogenizaciji i modernizaciji srpske zajednice: »(...) gl. tačka treba da mu je (političkom programu - prim. N. R.) ekonomska emancipacija, privr. oslobođenje, priv. nezavisnost (...) S priv. napretkom ide uporedo i prosvjetni, politički, rječju: cjelokupni napredak narodni«. ¹⁰⁴ Kao što je čitavom suvremenom društvenom razvoju prečanskog srpstva pretpostavio njegov gospodarski napredak, tako je *Srbobran* čitavom srpskom gospodarskom napretku pretpostavio razvitak srpskih seljačkih zemljoradničkih zadruga: »Uvjerjenje o koristi zemlj. zadr. tako je već duboko uhvatilo korena u srpskom narodu, da bi anakronizam bio, kad bismo htjeli dokazivati potrebu zemljoradničkih zadruga. Sada, uoči v. g. skup. sav. srp. z. z. u Austro-Ugarskoj, koji će se održati u (...) Mitrovici, mi i ne osjećamo potrebe da ikoga uvjeravamo o tome (...) kakav spas (...) uopšte za naš narod leži u srpskim zemlj. zadrugama«. ¹⁰⁵ Ekonomsko organiziranje Srba koje su predvodili samostalci, teklo je na području cijele Austro-Ugarske, i to ne samo glede zemljoradničkog zadrugarstva nego i drugih gospodarskih organizacija. *Srbobran* je iz broja u broj javljao o osnivanju novih srpskih zemljoradničkih zadruga, ali i o osnivanju srpskih novčanih zavoda, štedionica, trgovačkih udruženja, kreditnih i novčanih zadruga i si. Nastanak svih tih gospodarskih organizacija *Srbobran* je pratio po Hrvatskoj, Dalmaciji, Vojvodini te Bosni i Hercegovini.¹⁰⁶

¹⁰² Isto, br. 169,10.(23.)08. 1902. g., str. 3, Srbi i Hrvati.

¹⁰³ Isto, br. 87,22.04.(05.05.) 1902. g, uvodnik, Srpska gimnazija u gornjokarlovačkomvladičanstvu; br. 1,01.(14.)01.1902. g, uvodnik, Narodna organizacija; br.77,08.(21.)04.1902. g, str. 1-2, Autonomni program srpske samostalne stranke.

¹⁰⁴ Isto, br. 1, 01.(14.)01.1902. g, uvodnik, Narodna organizacija.

¹⁰⁵ Isto, br. 101, 11.(24.)05. 1902. g, uvodnik, Gl.skupst. saveza srp. zemlj. zad.

¹⁰⁶ Isto, br. 69,29.03.(11.04.) 1902. g, str. 4, Domaće vijesti, Nova srpska zemljoradnička zadruga; br. 85, 19.04.(02.05.) 1902. g, str. 5, Nova srpska zemljoradnička zadruga; br. 245, 09.(22.)11.1901. g, str. 5, Srpski glasnik, Srpska zemljoradnička zadruga u Primorju; br. 182,

Velika komunikacijska zatvorenost samostalaca na gospodarskom planu, te usko srpsko obilježje njihova rada na ekonomskoj organizaciji, koje je isključivalo sudjelovanje svih »Nesrba«¹⁰⁷ u njoj, pokazuju da je samostalski rad na stvaranju ekonomske organizacije Srba bio zapravo u prvom redu rad na njihovoj narodnoj homogenizaciji, tj. »nacionalnoj integraciji«, s obzirom na nakane Srpske samostalne stranke i *Srbobrana*. U stalnoj »težnji«¹¹⁸ za političkim jedinstvom svih Srba, *Srbobran* se nije zadovoljavao s postojećom i službeno priznatom crkveno-školskom organizacijom Srba, premda je ona solidno homogenizirala srpsku narodnu zajednicu u Hrvatskoj i Južnoj Ugarskoj. Samostalci se žale na nepostojanje primjerene narodne organizacije Srba, koja bi, očito, trebala biti u političkom smislu ekvivalent crkveno-školskoj samoupravi, tj. autonomiji.¹⁰⁹ No, iako u Hrvatskoj nije postojala kvalitetna politička »narodna organizacija« Srba, kao što tvrdi *Srbobran*, samostalci su ipak upravo hrvatskim prečanima i Zagrebu, kao njihovom političkom, ekonomskom i kulturnom središtu, namijenili bitnu ulogu u misiji državnog ujedinjenja svih Srba.¹¹⁰

U oblikovanju i određenju identiteta Srba u Hrvatskoj, usporedbe s Hrvatima bile su neizbježne. Te usporedbe, same po sebi, ne bi imale lošeg odraza na hrvatsko-srpske odnose da u interpretaciji *Srbobrana* nisu dobile izrazito negativne konotacije za hrvatstvo. Gotovo sve, od jezika, vjere, prosvjete, kulture i povijesti, pa do suvremenih modernizacijskih socio-ekonomskih zahvata, nužnih u izgradnji svake moderne nacije, *Srbobran* je kod Srba općenito isticao kao bolje i »naprednije« nego kod Hrvata. To je podrazumijevalo i strahovitu kritiku Katoličke crkve kao oponenta pravoslavlja.¹¹¹ Poistovjećujući pravoslavlje sa srpstvom, *Srbobran* je poistovjećivao i hrvatstvo s katoličanstvom, pa kako je poricao postojanje Hrvata u nacionalnom smislu, tako je nijekao i bilo kakvo značenje Katoličkoj crkvi u narodnom i nacionalnom razvoju Hrvata. Štoviše, *Srbobran* je tvrdio da je upravo Katolička crkva u Hrvata svojim nacionalnim univerzalizmom onemogućavala njihov zasebni nacionalni razvoj.¹¹² Ta *Srbobranova* kritika nenarodnoga karaktera Katoličke crkve možda nije bila paradoksalna sa stanovišta Josipa Stadlera, koji je poistovjećivao hrvatstvo s katoličanstvom, ali je to svakako bila sa stanovišta obzoraša, jer oni nisu ni pokušali u svom listu pri-

23.08.(05.09.) 1901. g., str. 5, Srpski glasnik, Srpska štedionica u Zadru; br. 204, 19.09.(02.10.) 1901. g., str. 3[^], Srp. trg. udruženje; br. 18,23.01.(05.02.) 1902. g., str. 5, Poziv na upis u Srpsku učiteljsku novčanu zadruhu; br. 57,13.(26.)03.1902. g., str. 4, Srpska banka u Zagrebu; br. 61,19.03.(01.04.) 1902. g., str. 4, Domaće vijesti, Srpska štedionica u Zadru; isto, str. 4, Srpski novčani zavod u B. Crkvi.

¹⁰⁷ Isto, br. 136, 27.06.(10.07.) 1902. g., str. 3[^]1, Nov čivutski novčani zavod u Zagrebu.

¹⁰⁸ Isto, br. 168, 09.(22.)08.1902. g., str. 4-5, Srbi i Hrvati.

¹⁰⁹ Isto, br. 1, 01.(14.)01.1902. g., uvodnik, Narodna organizacija.

¹¹⁰ Isto, br. 205, 20.09.(03.10.) 1901. g., str. 2, Šta piše »Hrvatsko Pravo«?

¹¹¹ Isto, br. 48, 01.(14.)03. 1901. g., str.2, »Hrvatska narodna misao«; br. 172, 10.(23.)08. 1901. g., str. 1, Lažno samohvalisanje; br. 111,25.05.(07.06.) 1901. g., str. 5, Srbi i Hrvati; br. 133, 22.06.(05.07.) 1902. g., str. 2, Podlistak, »Srbi i Hrvati« (Pismo iz Beča).

¹¹² *Obzor* br. 200, 01. 09. 1902. g., uvodnik, »Srbobranove« provokacije.

kazati Katoličku crkvu i katolicizam kao bitno i presudno obilježje hrvatskoga nacionalnog identiteta, kao što je to *Srbobran* stalno isticao za odnos pravoslavlja i srpstva. U svojim usporedbama *Srbobran* je najčešće isticao jezično-književnu superiornost Srba spram Hrvata. *Srbobran* piše da je srpski materinski tj. govorni jezik ujedno i književni, te da tako nije ni kod jednoga drugoga naroda, a istodobno se ističe i to da srpski jezik nema dijalekte, stoje trebalo implicirati njegovu višu razinu spram hrvatskog jezika kojeg tvore tri dijalekta. Zapravo, samostalci su nijekali postojanje hrvatskog jezika i svodili su ga na čakavski dijalekt, pa su stalno isticali daje Ljudevit Gaj »uzeo« srpski jezik za književni hrvatski. S druge strane, ističu kako je standardizacija srpskoga književnoga jezika već bila daleko odmakla u vrijeme kada je Gaj započeo svoj rad na izgradnji hrvatskoga književnoga jezika. Srbi su bili ti koji su, prema *Srbobranu*, »očistili« narodni jezik i ponarodili Hrvate u Dalmaciji.¹¹³

Moglo bi se reći da *Srbobran* vrlo često upravo na negaciji hrvatstva gradi identitet srpstva. Na taj način, u *Srbobranovu* određenju, Srbin postaje »Nehrvat«, odnosno, on je krajnja suprotnost svim onim stereotipima kojima je *Srbobran* okarakterizirao Hrvate. Tako, dok je Hrvat »avangarda zapadne najezde i rob tuđinštini«, Srbin je »živi protest protivu navale sa zapada i svakog robovanja«. »Hrvatstvo upropašćuje. Srpstvo spašava od tuđina i propasti.«¹¹⁴ Drugi stereotip u *Srbobranovu* oblikovanju identiteta čine usporedbe Srba s cijelim svijetom, a njihov rezultat je svojevrсно »srbovanje«, za koje je najčešće bila rezervirana rubrika »Podlistak«. U njoj čitamo da »od srpske lepše zemlje na svetu nema«, da »na svetu nema naroda, da ima toliko umna blaga, koliko ga ima Srbin«, kao i to da »od srpskog bogatijeg ni lepšeg jezika na svetu nema«. Isti članak tvrdi da »ne spada srpski narod u male i slabe, nego u velike«, a živi u »središtu središta središta svetskoga.«¹¹⁵ U istoj rubici J. Adamović¹¹⁶ piše: »U koliko je koji narod prosto-srdačniji, bistriji i pristupačniji, u toliko je njegovoj inteligenciji lakše oblagorodavati mu ukus, a ja držim da nema naroda koji bi više raspolagao tim osobinama, a kod kojeg bi urođen ukus prema lepom bio tako pravilan (...) kao kod našeg srpskog naroda.«¹¹⁷

Kulturno je područje imalo bitnu ulogu u modernizacijskim procesima integracije i homogenizacije nacije, tj. naroda, i na hrvatskoj i na srpskoj strani. Prosvjetne, kulturne i slične institucije žarišta su iz kojih su se vodili i usmjeravali ti procesi. Neodvišnjaci su iza sebe imali gotovo sve etabrirane hrvatske prosvjetne, znanstvene i kulturne ustanove u Zagrebu, ali i drugdje. *Obzorje* isticao kako je liberalno svećenstvo bilo među glavnim tvorcima i utemeljiteljima narodnjačkih kulturno-prosvjetnih ustanova, časopisa i publikacija koje su bitno utjecale na

¹¹³ »*Srbobran*« br. 172,10.(23.)08.1901. g., str. 1, Lažno samohvalisanje; br. 3, 04,(17.)01.1901. g., str. 1, Dalmatinski Srbi u XIX. vijeku.

¹¹⁴ Isto, br. 95, 0L(14.)05.1901. g., str. 4, Srbi i Hrvati.

¹¹⁵ Isto, br. 21, 27.01.(09.02.) 1901. g., str. 2-5, Podlistak, Srpstvo i Slavenstvo.

¹¹⁶ Svoj članak Adamović nije potpisao punim imenom, a na temelju obrađene literature i izvora nismo mogli utvrditi o kome je riječ.

¹¹⁷ *Srbobran*, br. 201,15.(28.)09. 1901. g., str. 2-5, Podlistak, Knjige i publika.

oblikovanje hrvatskoga kulturnog identiteta: »Matice hrvatske«, različitih znanstvenih i prosvjetnih zavoda, prvih hrvatskih udžbenika, Akademije etc.¹¹⁸ *Obzorje* bio vrlo djelatan na kulturnom planu paje u redovitim prosvjetnim i kulturnim rubrikama pratio rad najznačajnijih institucija i časopisa obzoraškoga kruga, prilike u suvremenoj književnosti, kazališnoj i likovnoj umjetnosti i slično. *Srbobran* je donosio samo povremene književne vijesti o najnovijim srpskim izdanjima, časopisima, znanstveno-književnim publikacijama i listovima iz »svih srpskih zemalja«, tj. Hrvatske, Vojvodine, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Glavna namjena takvih povremenih rubrika bila je propagiranje srpske književnosti i općenito srpske knjige u širim slojevima. Za potrebe najširih slojeva srpskog naroda samostalci su izdavali godišnji narodni kalendar »Srbobran« putem kojeg su širili svoje ideje i uvjerenja, ukratko ideologiju. U *Srbobranu* ne nalazimo ozbiljnije književne kritike ili osvrte na razvoj književnosti (srpske) različitih epoha i smjerova, kao što to nalazimo u *Obzoru* koji je književnosti »patriotičnog smjera« pridavao najveće značenje u oblikovanju narodnog i nacionalnog identiteta.¹¹⁹ »Srpski« afiniteti na tom polju uglavnom su se iscrpljivali u glorificiranju srpskih narodnih pjesama, koje su u usmeno-predajnoj formi još uvijek činile dominantu književne baštine Srba u Hrvatskoj.¹²⁰ Ipak, samostalci se žale zbog zaostajanja hrvatskih Srba u »kulturnoj borbi« srpske zajednice u Monarhiji, jer u Hrvatskoj je među Srbima bila vrlo slabo razvijena upotreba knjiga, posebno s područja lijepe književnosti, a glavnina srpskih prosvjetnih zavoda, ustanova, škola te ostalih važnih kulturnih institucija, poput »Matice Srpske« ili kazališta, bila je koncentrirana u donjokarlovačkoj eparhiji, tj. Južnoj Ugarskoj.¹²¹

Bogat kulturni život Zagreba *Srbobran* nije primjećivao, ali ga zato *Obzor* vrlo detaljno bilježi. Neodvišnjaci redovito prate rad i publikacije »Matice hrvatske«, koja je, kako pišu, obuhvatila u svojim izdanjima sve znatnije znanstvene discipline, osim filozofije, te svakako prate Akademijine najnovije znanstvene publikacije, zbornike i slično. Posebno su bili izraženi afiniteti *Obzora* spram povijesnih znanosti. Premda je u Zagrebu bilo dosta institucija koje su izdavale hrvatsku knjigu (Matica, Akademija, Društvo sv. Jeronima, Pedagoški zbor), *Obzorje*, uvijek s velikim oduševljenjem pozdravljao svaku novu instituciju koja se bavila izdavanjem knjiga, npr. poput »Hrvatskog književnog društva«, smatrajući da ni jedna kulturna ustanova, osobito književna, ne može biti suvišna u suvremenom oblikovanju hrvatskog identiteta. Zbog velike uloge koju je pridavao književnosti

¹¹⁸ *Obzor* br. 160,14. 07. 1902. g, uvodnik, Govor g.dra. Gjura Arnolda predsjednika »M. Hrvatske«.

¹¹⁹ Isto, br. 261,13.11.1901. g, str. 3, Narodna književnost.

¹²⁰ *Srbobran* br. 48, 01.(14.)03.1901. g., str. 2, »Hrvatska narodna misao«; br. 2, 02.(15.)01. 1902. g., str. 4, Podlistak, Stara srpska vlastela; br. 21, 27.01.(09.02.) 1901. g, str. 2-5, Podlistak, Srpstvo i Slavenstvo; br. 201,15.(28).09.1901. g, str. 4-5, Knjige i publika; isto, str. 10, reklama za kalendar »Srbobran«.

¹²¹ Isto, br. 87, 22.04.(05.05.) 1902. g., uvodnik, Srpska gimnazija u gornjo-karlovačkom vladičanstvu; br. 30, 08.(21.)02. 1902. g., str. 2-4, Podlistak, O našim seobama u Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju.

u nacionalnom razvoju Hrvata, *Obzorje* osobito radio na populariziranju narodnjačkoga književnog lista *Vienac*, za koji kaže da se »u slavenskom svijetu smatra još uvijek gl. reprezentantom lijepe hrvatske knjige«. ¹²² Obzoraši ističu kako je Zagreb u modernom vijeku baštiniu onu ulogu u hrvatskoj književnosti koju je u srednjem vijeku imao Dubrovnik - ulogu centra cjelokupne hrvatske književnosti. Za obzoraše je hrvatska književnost započinjala s Markom Marulićem, piscem koji je u svojim djelima pozivao na otpor Turcima i afirmirao hrvatsku narodnost i državnost. Tijekom studenoga 1901. godine obzoraši su veliku pozornost u svom listu posvećivali proslavi četiristogodišnjice »hrvatske umjetne književnosti«, odnosno proslavi začetka Marulićeva stvaralaštva. U svom govoru na Marulićevoj proslavi F. Bulić je najbolje sažeo sve bitne obzoraške postavke o razvoju hrvatske književnosti i njezinu značenju u oblikovanju nacionalnog identiteta: »Marulić otvara ne samo novo doba književnosti, nego i narodne svijesti. Njegova djela nošah ideju čitavog jednog naroda (...) Nošahu je (narodnu ideju - prim. N. R.) davno prije vladari i bani domaće krvi, nošahu gospoda i vlastela, umnici i književnici prema raznim zgodama i vremenima (...) Književnost se naša u Spljetu začela, u Dubrovniku razvila, a u Zagrebu razbujala (...) Zagrebu se danas mi primorci klanjamo radi duševnog prvenstva«. ¹²³

Dok su u Akademiji gledali prije svega ustanovu hrvatske intelektualne elite, u pjevačkim i »sokolskim« društvima, pak, neodvišnjaci su gledali sredstvo širenja nacionalne svijesti u najširem puku. Na stranicama *Obzora* često čitamo vijesti iz zagrebačkoga gimnastičkog društva »Sokol« i pjevačkog društva »Kolo«, no, pjevačka društva *Obzor* prati po svim zemljama buduće, programom iz 1894. godine zacrtane, slobodne i ujedinjene Hrvatske. ¹²⁴ Očito, za *Obzorje* kulturna organizacija (shvaćena u najširem smislu te riječi) bitno sredstvo procesa nacionalne integracije. Pjevačkim je društvima i *Srbobran* poklanjao veliku pozornost te ih je pratio na čitavom etničkom prostoru Srba u Monarhiji. Osim srpskoga pjevačkog društva, u Zagrebu se nalazilo i Srpsko-akademsko potporno društvo, Srpska čitaonica te ženska dobrotvorna zadruga. Za suvremeni kulturni razvoj hrvatskih Srba ipak je najznačajnija bila Srpska štamparija u Zagrebu, koja je tiskala četiri zagrebačka srpska lista: političko glasilo *Srbobran*, gospodarski list *Privrednik*, Zmajev list za djecu *Neven* i satirički list *VračPogađač*. ¹²⁵ Srpskoga kazališta u Za-

Obzor, br. 160,14. 07.1902. g, uvodnik, Govor g.dra. Gjure Arnolda predsjednika »M. Hrvatske«; br. 158,11. 07. 1902. g, str. 1, Knjiga o narodnosti; br. 263,15. 11. 1901. g, str. 1, Proslava 400-godišnjice hrvatske umjetne književnosti; br. 284,21.12.1901. g, str. 2, »Vienac«; br. 292,19.12.1901. g, str. 1, Svečana sjednica JAZU; Prilog *Obzoru* br. 159,12. 07. 1902. g, str. 3, Prosvjeta i umjetnost, JAZU; br. 154, 07. 07.1902. g, str 2, Domaće vijesti; Akademija u čast sv. Ćirila i Metoda u sjemeništu; Prilog *Obzoru* br. 175,13.07.1902. g, br. 1, 02. 01. 1901. g., str. 2, Domaće vijesti, Prilike i naumi društva hrvatskih književnika.

¹²³ Isto, br. 261,13.11. 1901. g, str. 2, Iz svečanog govora msgn. Fr. Bulića.

¹²⁴ Isto, br. 153, 06. 07.1901. g., str. 1, Budjenje narodne svijesti; br. 119, 24. 05.1901. g, str. 1, Slavlje hrvatske pjesme u Osijeku; br. 187,14.08.1902. g, uvodnik, Slava hrvatske pjesme.

¹²⁵ *Srbobran* br. 143,06.(19.)07.1902. g, str. 8-9, Domaće vijesti, Srpsko pjevačko društvo u Zagrebu; br. 235,27.10.(09.11.) 1901. g., str. 4, Domaće vijesti; br. 89,24.04.(07.05.) 1901. g, str. 5, Srpsko radničko pjevačko dr. »Zmaj«; br. 16,22.01.(04.02.) 1901. g, str. 2, Proširenje

grebu nije bilo, pa je *Srbobran* revno pratio sve turneje i važnije predstave Srpskoga narodnog pozorišta iz Novog Sada, dok ga zagrebačko Hrvatsko narodno kazalište, koje je brojnošću svojih predstava ishodilo gotovo stalnu *Obzorovu* rubriku s vijestima iz kazališta, nije zanimalo premda se nalazilo u istom gradu u kojem je izlazio i *Srbobran*.¹²⁶ *Srbobran* je redovito pratio rad još jedne kulturne institucije u Novom Sadu - naravno »Matice srpske«.¹²⁷

3. Značaj ideoloških određenja *Obzora* i *Srbobrana*: *Narod* i *Nacija*

Osnovna ideološka izvorišta iz kojih je potekla velika većina, ako ne i svi hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski sukobi kako u Hrvatskoj, tako i općenito na slavenskom jugu, bila su u načinu definiranja hrvatske i srpske nacije. Mi ćemo se ovdje baviti, naravno, samo definicijama koje su bile zastupane u *Srbobranu* i *Obzoru* u razdoblju 1901.-1902., no, vidjet ćemo da one nisu bile potpuno autonomne, već da su korespondirale s definicijama preuzetim ih nekih drugih, prošlih i suvremenih srpskih i hrvatskih nacionalnih ideologija. U *Obzorovoj* nacionalnoj ideologiji, osobito u onom njezinom dijelu koji je zadirao u područje hrvatsko-srpskih odnosa, što je i bio glavni predmet razmatranja ovog rada, dominiralo je narodnjačko i neodvišnjačko naslijeđe, tj. neodvišnjačka komponenta Koalirane opozicije. Ipak, politička koalicija s pravašima, točnije domovinašima, rezultirala je i nekim novim komponentama u političkom programu i državnoj i političkoj ideologiji neodvišnjaka, osobito u pogledu teritorija koji bi trebali ući u sastav buduće ujedinjene nacionalne države. To je automatski davalo i nove sadržaje tradicionalnom narodnjačkom shvaćanju pojma hrvatske nacije. I teorija o »hrvatskom političkom narodu« bila je tradicionalan dio pravaške državne i političke ideologije, ali neodvišnjaci i domovinaši shvaćali su je bitno drugačije od njezinih prvih pravaških začetnika.¹²⁸ No, iako u razdoblju 1901.—1902., dakle, u razdoblju neposredno prije fuzije i u vrijeme same fuzije nekadašnje Koalirane opozicije, ipak promatramo *Obzor* u prvom redu kao glasilo Neodvisne narodne stranke, sukladno duljem povijesnom i ideološkom kontinuitetu lista, tada možemo okarakterizirati tadašnju *Obzorovu* definiciju nacije kao tradicionalnu neodvišnjačku definiciju koja u nekim svojim elementima korespondira sa suvremenom pravaškom ideologijom. Sto se tiče *Srbobranove* nacio-

Srpske štamparije; br. 118, 02.(05.)06. 1901. g, str. 4, Gl.skupština Srp. štamparije u Zagrebu; br. 30,08.(21.)02.1902. g, str. 2-4, Podlistak, O našim seobama u Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju; br. 15,19.01.(01.02.) 1901. g, str. 1, Ženske dobrotvorne zadruge; isto, str. 3, Domaće vijesti.

¹²⁶ Isto, br. 19,24.01.(06.02.) 1902. g., str. 4, Domaće vijesti; br. 35,07.(20.)04.1902.g, str. 5, Srpsko narodno pozorište u Somboru.

¹²⁷ Isto, br. 34,13.(26.)02.1901. g., str. 3, »Matica Srpska«; br. 90,25.04.(08.05.) 1901. g., str. 5, Upravni odbor Matice Srpske; br. 19, 24.01.(06.02.) 1902.g, str. 4, Domaće vijesti.

¹²⁸ Pravaši su razlikovali »genetički« Srbe unutar pojma jedinstvenoga »hrvatskog političkog naroda«, što je zamijetila već M. Gross: M. Gross, n. dj. pod br. 1, str. 108, 220; U povijesti narodnjačke nacionalne i državne ideologije nikada nije ni bila sporna etnička (»genetička«) zasebnost Srba u Hrvatskoj.

nalne ideologije, ona se temeljila na »kompilaciji« već postojećih određenja srpske nacije, i to onog iz najstarije srpske nacionalne ideologije, koja je srpsku naciju definirala putem njezina poistovjećivanja s pravoslavljem, te Vukove jezične definicije srpstva, koja je sve štokavce na južnoslavenskom prostoru smatrala Srbima. Upravo je samo *Srbobranovo* povezivanje i usklađivanje tih dviju definicija i ideologija zapravo dala novu kvalitetu u određivanju srpske nacije, a pokazat ćemo da ta »kompilacijska« samostalska definicija unutar sebe nije bila kontroverzna kao što su to primijetili neki historičari.¹²⁹

Osnovni uzrok snažnih hrvatsko-srpskih/srpsko-hrvatskih sukobljavanja u Hrvatskoj bio je zapravo u međusobnoj ideološkoj isključivosti hrvatskih i srpskih definicija nacije. Hrvatska je politika odbijala Vukovo određenje srpske nacije, pa i pravoslavnu definiciju, dok su samostalci odbijali prihvatiti termin »hrvatski politički narod« za Srbe u Hrvatskoj, jednako kao što su i negirali postojanje »hrvatskoga političkog naroda«, tj. nacije u Slavoniji, Srijemu, Lici, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini. U tim krajevima samostalci su priznavali samo postojanje srpske nacije, što je ujedno značilo da su u tim krajevima poricali i etničku opstojnost Hrvata, kao što su uostalom u svojim ekstremnim člancima negirali uopće postojanje hrvatske nacije. U dosadašnjem smo radu dosta pozornosti posvetili i pravoslavnoj definiciji srpstva i terminu »hrvatskoga političkog naroda«, pa ih ovdje nećemo podrobnije obrazlagati. To je ipak potrebno učiniti sjezičnim određenjem srpske nacije u *Srbobranovoj* ideologiji, kao i s obzoraškim određenjima hrvatske nacije na teritoriju čitave Bosne i Hercegovine, jer oba ta određenja, iako u različitoj mjeri, impliciraju nacionalnu isključivost, odnosno velikosrpske i veliko-hrvatske asimilacijske konotacije.

Polovicom XIX. stoljeća, rukovodeći se shvaćanjima europskih slavista, Vuk Stefanović Karadžić je proširio dotadašnje određenje srpske nacije, pa je sada

M. Artuković piše: »U određivanju srpske nacije postoje, dakle, u ideologiji, stoje zastupa *Srbobran*, temeljne proturječnosti: sjedne strane se prihvaća Vukovo načelo da naciju određuje jezik a ne vjera, s druge strane se pravoslavlje smatra osnovnim temeljem i sadržajem srpstva«: M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 254; U predgovoru Artukovićeve studije D. Roksandić je podržao ove Artukovićeve stavove: »Vrlina je Artukovićeva istraživanja što uspješno, mjestimično i vrlo sugestivno rekonstruira, kontroverzna stajališta u oblikovanju *Srbobranove* nacionalne ideologije. Doista, *Srbobran* promiče uvjerenje o trojnoj vjerskoj distribuciji srpskog etnosa, a istovremeno i uvjerenje o srpsko-pravoslavnoj identifikaciji«: isto, predgovor; Mi se priklanjamo stajalištu I. Banca koji je ustvrdio da se ova dva određenja, tj. definicije srpske nacije, iako su u određenoj »napetosti«, međusobno ne isključuju već upotpunjuju: »Premda stari srpski hijerarzi nisu mogli ni zamisliti da su Srbi išta drugo osim pravoslavnih Srba ipak su obje tendencije (tj. pravoslavno i jezično određenje -prim. N. R.) bile asimilacijske i u tom su se smislu uzajamno nadopunjavale«: I. Banac, n. dj. pod br. 8, str. 108; Mi zastupamo mišljenje da su te dvije definicije srpske nacije, već zbog svojih velikosrpskih i asimilacijskih karakteristika, svaka za sebe u proturječnosti s prošlom i suvremenom stvarnošću, stoga povezivanje takvih nerealnih teorija, koje se ne temelje na stvarnim činjenicama, već su u sukobu i proturječnosti s činjeničnim stanjem realnog svijeta, ne može polučiti ništa drugo nego kontradiktornost u odnosu na stvarnost. Međutim, u ideologiji čija je bitna karakteristika iskrivljavanje stvarnosti, takve je definicije upravo putem tog iskrivljavanja i moguće dovesti u sklad. *Srbobran* je na taj način uspješno u svojoj ideologiji usklađivao ove dvije definicije srpske nacije.

osim pravoslavaca na slavenskom jugu u srpski narod/naciju ubrojio i sve južnoslavenske štokavce, ustvrdivši daje štokavski jezik po svom porijeklu isključivo srpski jezik, pa prema tome i svojstven samom sebi.¹³¹ Tako su sada osim pravoslavaca u Srbe uključeni i katolici te muslimani, tj. svi Hrvati i muslimani u Bosni i Hercegovini, te najveći dio Hrvata iz Hrvatske. Ta velikosrpska definicija dalaje »zeleno svjetlo« ekspanzionizmu mlade srpske države i njezinim asimilacijskim težnjama. *Srbobran* je dosljedno zastupao gledišta o štokavskom jeziku kao isključivo srpskom, i neprestano je tvrdio da Hrvati nemaju svoj vlastiti književni jezik, već da su ga »ukrali« od Srba.¹³¹ Preuzimajući slavističke i Vukove jezične koncepcije, samostalci su tvrdili da su svi štokavci Srbi, odnosno da su samo čakavci po etničkom porijeklu Hrvati, jer su prema istim teorijama kajkavsko narječje smatrali isključivo slovenskim jezikom. *Srbobran* je o tome pisao: »Gaj je uveo u hrvatsku književnost štokavštinu, koja je po priznanju najvećih slavenskih naučenjaka srpski jezik. Hrvati se ljute na Miklošiča stoje tobože ograničio Hrvate na šaku čakavaca.«¹³² *Srbobran* je pisao da srpsko ime po »zapadnijem krajevima srpskog naroda«, tj. u Crnoj Gori, Boki, na primorju između Cetine, Crne Gore i Boke, u Dubrovniku, Bosni, Hrvatskoj i Slavoniji, nije na to područje došlo iz Srbije jer »(...) štokavci po svojoj prilici (podvukao *Srbobran*) nigda nijesu sebe nazivali Slovincima (...) Otkad ima u čakavaca narodnijeh spomenika, zvali su oni sebe Hrvatima, a svoj jezik (dijalekat) hrvatskijem. A svi štokavci od najstarijega vremena do 16. vijeka zvali su sebe po plemenu Srbljima, a svoj jezik srpskijem.«¹³³ Svođenjem Hrvata na relativno malobrojnu i prostorno ograničenu čakavsku dijalektalnu (dakle čak ne ni jezičnu) zajednicu, tj. »najmanji ogranak austrougarskih južnih Slavena« koji se nikad nije nacionalno razvio jer »nema sve uvjete kulturne narodnosti«, tj. vlastiti književni jezik, *Srbobran* je zapravo negirao Hrvate i kao naciju (u razvoju) i kao etničku, tj. narodnu zajednicu. Zbog takvih svojih shvaćanja *Srbobran* seje morao složiti s Nikolom Stojanovićem koji je ustvrdio da se Hrvati »(...) nalaze na prelazu iz plemena u narodnost, ali bez nade da će sačinjavati ikada posebnu narodnost.«¹³⁴

"Velikosrpski su ideolozi smatrali sve pravoslavce na južnoslavenskom prostoru Srbima, pa su tvrdili za Bugare i Makedonce da su to »odrođeni« Srbi. O tome vidi: I. Banac, n. dj. pod br. 1, str. 109; O tome vidi i ove brojeve *Srbobrana: Srbobran* br. 7, 09.(22.)01.1902. g, Cije je stanovništvo Mačedonije; br. 21, 27.01.(09.02.) 1901. g, str. 2-5, Podlistak, Srpstvo i slavenstvo; O slavističkim teorijama koje štokavski jezik smatraju isključivo srpskim jezikom vidi: M. Gross, n. dj. pod br. 1, str. 24; I. Banac, n. dj. pod br. 1, str. 85; M. Artuković n. dj. pod br. 1, str. 142,148.

¹³¹ *Srbobran* br. 48,01.(14.)03.1901. g., str. 4, »Hrvatska narodna misao«; br. 172,10.(23.)08.1901. g., str. 1, Lažno samohvalisanje; br. 169,10.(23.)08. 1902. g, str. 3, Srbi i Hrvati.

¹³² Isto, br. 172, 10.(23.)08. 1901. g, str. 1, Lažno samohvalisanje.

¹³³ Isto, br. 64, 21.03.(03.04.) 1901. g., str. 2, O srpskom imenu.

¹³⁴ Isto, br. 168,09.(22.)08.1902. g., str. 4-5, Srbi i Hrvati; br. 174,17.(30.)08.1902. g., str. 3, Prilog *Obzorovim* »uvjetima kulturne naobrazbe«; br. 149, 11.(24.)07.1901. g, str. 2, Podlistak, »Bosanski jezik« i »Latinska azbuka«.

eigenen Gemeinschaft im Bereich Kultur. Obzor grenzt die Entwicklungsstufe und Umfang der kroatischen Volksgemeinschaft scharf von der nationalen Gemeinschaft ab, indem er letztere als polyetnisch betrachtet, die allerdings einheitlich und unteilbar innerhalb einer staatlicherterritorialen Souveränität ist. Das mehrheitliche kroatische Ethnos gibt dieser nationalen Gemeinschaft den Namen, und die Serben in Kroatien gelten nach Obzor als zahlenmäßig stärkste und bedeutendste nationale Minderheit. Die Richtlinien von Srbobran stimmen in Vielem nicht mit der Wirklichkeit überein, denn sie beruhen auf der Identifizierung von Volksgemeinschaft mit nationaler Gemeinschaft, was auch der essentielle Ausgangspunkt des großserbischen Staatskonzeptes jenes Blattes ist. Srbobran setzt die Grenzen der ethnischen Streuung der Serben auf dem Gebiet verschiedener südslawischer (noch in ihrer Entstehung begriffen) Nationalstaaten den Grenzen des künftigen (groß)serbischen, also der serbischen Nation, gleich. Außer Serbien fallen diesem künftigen Staat territorial Montenegro, Bosnien und Herzegowina, Kosovo, Makedonien, aber auch Slawonien mit Syrmien, die Lika und Dalmatien zu. Wegen dieser Richtlinien schreibt das Blatt Srbobran der Identität der serbischen ethnischen Gemeinschaft in Kroatien eine ganze Reihe von Werten zu, die Eigenschaften von nationalen, bzw. Staatsgemeinschaften sind, nicht aber von ethnischen. In diesem Sinne ist auch die Forderung des Srbobran nach territorial-politischer Autonomie der Serben in Kroatien zu verstehen.

Im letzten Abschnitt werden Bedeutung und ideologische Funktion der Definitionen von Obzor und Srbobran analysiert, die aus der Bestimmung und Festlegung der Werte der nationalen Identität hervorgehen. Aus Art und Inhalt dieser beiden Definitionen leitet die Autorin die Ideologie dieser beiden Blätter her, und sie legt die Verbindung dieser Definitionen zu einstigen und zeitgenössischen kroatischen und serbischen nationalen Ideologien dar. Ihre Aufmerksamkeit gilt der sprachlichen Festlegung der serbischen Nation im Blatt Srbobran, sowie der Bestimmung des territorialen Umfangs der kroatischen Nation auf dem Gebiet von Bosnien und Herzegowina im Blatt Obzor.

Die Autorin meint, daß in jenem Zeitraum Obzor als Blatt zu gelten hat, das sich weiterhin an traditionelle nationale Richtlinien hält, das aber auch einige Komponenten der Ideologie der Partei des Rechts übernommen hat, in erster Linie, was den Umfang jener Länder angeht, die künftig Teil des vereinten kroatischen Staates zu sein haben. So kommt zur alten Forderung nach Vereinigung des Dreieinigigen Königreichs Kroatien (Slawonien, Kroatien und Dalmatien) ab 1894 unter dem Einfluß der Partei des Rechts auch die Forderung nach Vereinigung Istriens und Bosniens und der Herzegowina mit Kroatien. Was die Ideologie von Srbobran angeht, so hat diese die sprachliche Definition von Vuk Stefanovic Karadzic mit der orthodoxen Definition über die Forderung nach einer Rückkehr zur Orthodoxie, damit also einer »Reserbisierung« aller nichtorthodoxen südslawischen Stokawer verbunden. Diese Richtlinien von Srbobran sind neben der häufigen Negierung des Kroatentums, allein zwecks Behauptung und Errichtung der eigenen nationalen Identität, die Ursache für heftige kroatisch-serbische Zusammenstöße Anfang des 20. Jhs. Entgegen einigen Beurteilungen in der Historiographie sieht die Autorin keinen Widerspruch innerhalb der Ideologie des Srbobran, sondern vielmehr in deren Verhältnis zur vergangenen und zur zeitgenössischen Wirklichkeit, und sie zeigt auf, daß die Koalition um das Blatt Obzor das historisch staatliche und natürliche Recht der Kroaten auf Bosnien und die Herzegowina nicht als »unanfechtbar« und »operativ« einsetzte.

S U M M A R Y

NATIONAL IDEOLOGY OF THE PAPERS »OBZOR« AND »SRBOBRAN«
(1901-1902)

The author deals with the national ideologies as crucial for understanding the conflictual Croatian-Serbian relationships in Croatia at the beginning of the 20th century. This period was characterized by the climax of Croatian-Serbian conflict, the gradation of which had begun in the 1860s and ended with the »newspaper war« and September demonstrations in 1902 in Zagreb. Although the party papers from that time were used as historical sources, the present paper is a part of the first attempt of a systematic comparative analysis of one Croatian paper and one Serbian paper within studying the Croatian-Serbian relationships. Comparative analysis comprises ideological systems of two most influential and quite opposite papers at that time - Croatian *Obzor* and Serbian *Srbobran*. The chosen period was the end of Khuen's regime, when the general social conditions made a fertile soil for, up to then, the most intensive manifestations of most Croatian-Serbian confrontations, and illumination of their ideological sources is the main contribution of the present paper.

In the largest part of the paper the author presents just one aspect of *Obzor's* and *Srbobran's* ideologies, considering it essential in studying the elements, concepts and categories which, according to the usual historiographical evaluations, ideologically severely antagonized Croatian and Serbian policies: defining the value of their own national identities. Viewed from the status and developmental points of view, two quite different communities are in question whose identities are being defined. The analysis of the sources shows that there were essential structural and ideological differences between *Srbobran's* and *Obzor's* determinants, which are investigated on three levels - on the level of defining the people's community, on the level of specific definition of the national community, and on the level of defining one's own community in cultural sense. *Obzor* differentiates distinctly the level and extent of Croatian people's community and Croatian national community, considering the latter as polyethnic, but unique and integral in its governmental-territorial sovereignty. Majority Croatian ethnos gave the name to the national community, and Serbs in Croatia were defined by *Obzor* as the most numerous and the most important minority. *Srbobran's* determinations were in quite a discord with reality because they were based on identification of people's community with national community, which was the essential source of great Serbian state concepts of this paper. *Srbobran* identified the limits of ethnical extension of Serbs on the territories of various south Slav national states (in the making) with the borders of the future (great)Serbian state, i.e. Serbian nation. Besides Serbia, to this future state territorially would belong Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Kosovo, Macedonia, Srijem, but also Slavonia with Srijem, Lika and Dalmatia. Due to such definitions *Srbobran* attached to the identity of Serbian ethnical community in Croatia a series of values which were immanent to a national, not an ethnical, community. Along these lines *Srbobran's* demand for territorial and political autonomy of Serbs in Croatia should be understood.

In the last part of the paper the author analyzes the character and ideological function of *Obzor's* and *Srbobran's* definitions which resulted from defining the value of national identity. From the manner and contents of their definitions the author deduces ideology of these two papers and explains the connection of their definitions with the past and present-day Croatian and Serbian national ideologies. The attention is paid to *Srbobran's* lin-

guistic definition of Serbian nation and *Obzor's* definition of territorial expansion of Croatian nation on the territory of Bosnia and Herzegovina.

The author concludes that *Obzor*, in the analyzed period, has to be regarded as a paper which kept traditional popular orientation, but which also took over some components of ideology of the Party of Right, first of all in regard to the extent of the countries which were to be united in the future Croatian state. Thus, to the old demand for uniting the Triune Kingdom of Croatia (Slavonia, Croatia and Dalmatia) in 1894 was added, under the influence of the Party of Right, also the demand for uniting Istria and Bosnia and Herzegovina with Croatia. As far as *Srbobran's* ideology is concerned, these paper connects V.S. Karadzic's linguistic definition with the Orthodox definition of Serbian nation through the requirement for »re-Orthodoxization«, which meant also »re-Serbianization« of all non-Orthodox South Slavs who spoke stokavian. Such *Srbobran's* definitions, accompanied by frequent negations of Croatianism, because of affirmation and development of its own national identity, caused violent Croatian-Serbian conflicts at the beginning of the 20th century. Unlike some evaluations in historiography, the author does not find any contradictions within *Srbobran's* ideology, but he finds them in its attitude towards the past and contemporary reality, and shows that Coalition around *Obzor* did not »operate« with the historical-governmental and natural right of Croats onto Bosnia and Herzegovina as »unquestionable«.